

Uloga kavana u poljskoj književnosti

Balentović, Katja

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:368756>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-02**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ZAPADNOSLAVENSKE JEZIKE I KNJIŽEVNOSTI
KATEDRA ZA POLJSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST
Ak. god. 2018./2019.

Katja Balentović

ULOGA KAVANA U POLJSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Diplomski rad

Mentorica: dr. sc. Đurđica Čilić Škeljo, doc.

Zagreb, 2019.

SADRŽAJ

1. UVOD	5
2. POČECI KAVE I KAVANE U POLJSKOJ	7
2.1. Književni saloni druge polovice 19. i početka 20. stoljeća	11
3. DEFINIRANJE KNJIŽEVNE KAVANE I NJEZINE FUNKCIJE	13
4. KNJIŽEVNE KAVANE MLADE POLJSKE	17
4.1. Prva umjetnička kavana - <i>Kawiarnia Turlińskiego</i>	18
4.2. <i>Cukiernia Lwowska</i> ili popularnije <i>Jama Michalika</i>	20
4.3. Kavana <i>Udziałowa</i>	22
4.4. Kavana <i>Miki</i>	25
5. KNJIŽEVNE KAVANE IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA	27
5.1. Kavana <i>Pod picadorem</i>	27
5.2. Slavna <i>Ziemiańska</i>	31
6. ZAKLJUČAK	38
7. LITERATURA	40

Uloga kavana u poljskoj književnosti

Sažetak

Pojava kave u Europi u 17. stoljeću dodala je još jedan povod ljudima za druženjem na javnim mjestima. Premda nije bila jedini napitak koji se konzumirao u javnim lokalima, kava je svakako privukla mnoge koji na takva mjesta nisu zalazili, uključujući i aristokraciju. Stoga ne iznenađuje da su kavane brzo stekle veliku popularnost kako diljem Europe tako i u Poljskoj. Premda su bile omiljeno mjesto okupljanja umjetnika i književnika i ranije, na prijelomu 19. i 20. stoljeća, zahvaljujući umjetnicima Mlade Poljske započinje razdoblje kavane kao književne institucije. Dotadašnji književni saloni, iako opstaju do Prvog svjetskog rata, polako gube na popularnosti, a njihovu ulogu preuzimaju književne kavane. Dakle, kavane postaju glavno mjesto susreta ljudi iz svih društvenih sfera koji se okupljaju radi rasprava i razgovora o raznim temama, od politike, književnosti, umjetnosti, kazališta do lokalnih tračeva. Prvom književnom kavanom smatra se kavana Turlínskog, popularno zvana *Pod Paonem*. U razdoblju Mlade Poljske, uz navedenu kavanu Turlínskog po čijem uzoru su rađene sve ostale književno-umjetničke kavane, najvažnije su *Jama Michalika*, poznata po prvom umjetničkom kabaretu *Zielony Balonik*, zatim *Udziałowa* i *Miki*. U razdoblju međuraća treba istaknuti kavane *Pod picadorem* i *Ziemiańsku* koje svoju slavu duguju uglavnom pjesničkim večerima grupe Skamander. Svaka od navedenih kavana imala je svoju zvijezdu, u razdoblju Mlade Poljske to su uglavnom bile pojedinačne ličnosti (Przybyszewski), dok u međuraću tu ulogu jednim dijelom preuzimaju pjesničke skupine (Skamander). Kavanske zvijezde oko sebe su okupljale druge pjesnike i umjetnike s kojima su se povezivali radi jedne vrste književne razmjene. Svojim djelovanjem i popularnošću koju su uživali pomogli su oblikovati poljsku književnu misao 20. stoljeća.

Ključne riječi: kavana, Poljska, književnost, umjetnost, kultura

Role of literary cafés in polish literature

Abstract

The appearance of coffee in Europe in the 17th century provided the people with another reason to associate in public places. Even though it wasn't the only beverage imbibed in public places, coffee attracted a lot of people that didn't usually frequent such establishments, including aristocracy. So, it is not surprising that the cafés quickly became very popular throughout Europe as well as in Poland. Although they were already a favourite meeting place for artists and writers, the break of 19th and 20th century, thanks to the Young Poland artists, marked the beginning of the café as a literary institution. Former literary saloons, although they survived until the Great War, slowly lost their popularity and their role was taken over by literary cafés. Therefore, literary cafés were becoming the main meeting places for people from various social fields who gathered there to discuss various topics, from politics, literature, art, theatre to local gossip. Turlinski café popularly called *Pod Paonem* is considered the first literary café. The most famous cafés during the period of Young Poland, along with Turlinski café which became the role model for all other literary cafés, were *Jama Michalika*, famous for the first artistic cabaret *Zielony Balonik*, as well as *Udziałowa* and *Miki*. In the period between the two world wars we should highlight literary cafés *Pod picadorem* and *Ziemiańska* which owe their glory mostly to the literary evenings of the *Skamander* group. Each of the mentioned cafés had its own main star, in the period of Young Poland those were individual personalities (Przybyszewski), while in the period between wars that role was taken over by poetry groups, (*Skamander*). Literary café stars surrounded themselves with other poets and artists with whom they developed a kind of literary exchange. Due to their activity and popularity, they helped shape the polish literary thought of the 20th century.

Key words: café, Poland, literature, art, culture

1. UVOD

Unatoč burnoj povijesti, obilježenoj okupacijama, ustancima, političkim previranjima i svjetskim ratovima, Poljska se pokazala vrlo uspješnom u držanju koraka s europskim kulturnim trendovima. Naime, vidljivo je da je Poljska nedugo nakon ostatka zapadne Europe počela uživati u blagodatima aromatičnog crnog napitka – kave. Zahvaljujući kavi ubrzo raste broj lokala u kojem se okuplja stanovništvo. Kavane su postale omiljeno mjesto okupljanja građanstva i plemstva koje bi raspravljalo o kulturi, politici, književnosti ili su se naprosto bavili društvenim spletkarenjima. U 20. stoljeću započinje razdoblje kavane kao književne institucije. Prema tome, cilj ovog diplomskog rada je opisivanje fenomena književne kavane, njezine strukture i uloge u društvu prve polovice 20. stoljeća. Rad ćemo započeti kratkim pregledom povijesti kavana 18. i 19. stoljeća, kada se već jasno mogu vidjeti naznake budućih književnih kavana. Zatim ćemo predstaviti književne salone s kraja 19. i početka 20. stoljeća, budući da su, unatoč velikoj popularnosti kavana Mlade Poljske i dalje uživali veliku popularnost i ugled. Ukratko ćemo predstaviti razlike između književnog salona i kavane, uz onaj najočitiji da su saloni bili privatni, a kavane, uvjetno rečeno, dostupne svima, kratko ćemo se pozabavit i razlikama običaja, programa, profila gostiju i slično.

Središnji problem rada je definiranje čimbenika koji kavanu čine književnom kavanom, vidjet ćemo da nije dovoljno tek puko prisustvo književnika. Kavane su imale poseban ustroj, u kojem je - iako neslužbeno - ipak bilo jasno tko ispunjava koju ulogu. Svaka kavana imala je svoje stalne goste koji su dominirali kavanom i imali određene pogodnosti u odnosu na ostale. Unutar 'vladajućih' skupina u sklopu književne kavane postojale su zvijezde koje su oko sebe okupljale druge umjetnike. Najosebujnija takva skupina svakako je krakovska ciganerija. S druge strane, kavana je okupljala uglednike iz različitih znanstvenih polja. Zahvaljujući integracijskoj funkciji kavana je pospješila pjesničke i umjetničke saveze, a također je bila dom nekolicini književnih časopisa.

Budući da predmet rada obuhvaća opis i analizu kavana prve polovice 20. stoljeća, posljednji i najopsežniji dio rada bit će podijeljen u dvije logične cjeline: razdoblje Mlade Poljske i međuraće. U tim poglavljima analizirat ćemo najpopularnije kavane Varšave i Krakova, te ćemo na konkretnim primjerima potkrijepiti teze iz prijašnjih poglavlja. Prikazat ćemo kakva je atmosfera u njima vladala, tko je imao kakvu ulogu u kavanskoj hijerarhiji, te tko su bili najpopularniji akteri kavanskog života. Vidjet ćemo na koji su način ti pojedinci

doprinisili atmosferi kavane, a time ujedno i duhu grada, te na koji način se to odrazilo na kulturni život Poljske.

2. POČECI KAVE I KAVANE U POLJSKOJ

Kava se u Poljskoj pojavila potkraj 17. stoljeća, te je brzo postala podjednako popularna i među građanstvom i plemstvom. Razni dokumenti i dnevници svjedoče kako su prvotno žene bile te koje su uživale u novom bezalkoholnom napitku. Brojni časopisi pisali su o kavi kao o novom neprijatelju alkohola, hvaleći je pritom i opisujući je u kontekstu važnog društveno ekonomskog faktora. Svojim pojavljivanjem kava je izazvala niz reakcija i brojne stihove. O njejoj popularnosti svjedoči i komedija Adama Czartoryskog *Kawa* (1779.), u kojoj se kava pojavljuje kao sinonim za susrete i razgovor. Iste godine prema Jean-Baptiste Rousseauovoj komediji *Le cafe* (1694.) objavljena je Baudouinova komedija *Kawa* (1779.) u kojoj je kavana prikazana kao mjesto susreta varšavskih književnika pri čemu jedan za stolićem piše stihove. Sedamdesetih godina u Varšavi pojam *kava* postao je sinonim za društvena okupljanja te salonske razgovore i zabave. Prva kavana otvorena je u Varšavi 1724. godine, a u početku su jedini posjetitelji navodno bili časnici i činovnici s obližnjeg kraljevskog dvora. Kako je popularnost kave naglo rasla tako je i broj kavana ubrzo dostigao broj mjesta gdje se toči pivo.¹ U Varšavi 1792. godine zabilježeno je postojanje oko čak stotinjak kavana. Poznato je da su Poljaci veliki ljubitelji čaja, stoga možda iznenađuje da je kava stekla tako veliku popularnost, a sukladno tome naglo je rastao i broj kavana. Razlog naglog širenja kavana možda leži u činjenici da čaj ne zahtjeva veliku pripremu i lako se može pripremiti u svakom kućanstvu. Kod kave je slučaj drugačiji. Naime, kava se u početku, do osamdesetih godina 19. stoljeća, prodavala kao sirovina, pa je to predstavljalo dosta poteškoća u pripravljanju tog napitka. Trebalo je prvo pržiti zrna kave i to se radilo uglavnom na primitivan način, često koristeći neadekvatne ili nedovoljno čiste posude. Postupak nije uvijek rezultirao ukusnom šalicom kave, stoga je bilo jednostavnije poći u kavanu na provjereno dobru kvalitetu.²

Dok su se Britanci već pomalo zasitili kavana i dok je njihova popularnost već polako počela opadati (do 1700.)³, ostatak Europe je tek počeo otkrivati prednosti i užitke koje ona pruža. Početkom 18. stoljeća, kavane su postale omiljeno mjesto brojnih uglednika koji su uživali u razgovorima o kulturi, politici, književnosti ili se naprosto bavili društvenim

¹ Kaleta, R., *Kawiarnie*, u: Słownik literatury polskiego oświecenia, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław, 1996., str. 208.

² <https://wiadomosci.onet.pl/kiosk/kawa-na-sposob-polski/y53d5> (25.01.2019.)

³ http://journal.media-culture.org.au/index.php/mcjournal/article/view/459?fbclid=IwAR1UH5J354faQSJTezHqU_cpiDOvHK-6Q5n8_wjJBURc45dRSPtxkPm-zZc (15.01.2019.)

spletkarenjima. Krajem 19. i tijekom 20. stoljeća kavane su stjecale sve veću popularnost među umjetnicima i književnicima, a neke od najpoznatijih europskih književnih kavana su pariške *Café de la Paix*, *Café du Dôme*, *La Closerie des Lilas*, *Les Deux-Magots* i *Café de Flore*, bečka *Café Central*, praški *Montmartre*, londonski *Café Royal*, madridski *Café de Gijón* i venecijanski *Caffè Florian*.⁴

U praćenju europskih trendova Poljska nije zaostajala, pa se običaj odlaska u kavane ustalio i u Poljskoj u vrijeme Stanisława Augusta. Jedna od poznatijih bila je *Wiejska Kawa* (zvana i *Nejbertova*) kavana koja, opisana u paskvilu Jana Czyża (*Doniesienie przyjacielowi*), stvara dojam da je bila samo mjesto ljubavnih susreta pa je tako izazvala revolt kod gostiju i time potaknula prvi pjesnički turnir u kavanskoj literaturi. Pouzdano se zna da je u njemu sudjelovao Jan Ancuta koji je stao u obranu časti napadnutih dama, ali i brojni drugi više ili manje poznati pjesnici. No, kavane nisu imale programe, težilo se spontanom postavljanju umjetničkih djela u čemu su pretežito sudjelovali ljudi iz umjetnosti koji nisu bili povezani sa službenim kulturnim društvima. Kavane su omogućile druženja ljudi iz istih krugova, oblikovanje vlastitih mišljenja i ukusa u književnosti, te sudjelovanje u raspravama i kulturnim događanjima. Na taj način oblikovala se književna kavana kao institucija književnog života koja je formirala jednu vrstu književne razmjene znatno drugačiju od one službene. Također su se oblikovali i novi običaji jednog dijela ljudi koji su se nastojali razlikovati od šire mase svojim ekstravagantnim odijevanjem ili načinom života. Konzervativci su imali brojne ironične nazive za njih poput filozofi, razuzdanici, pametnjakovići, itd. U to vrijeme, književni kabineti imali su sličnu atmosferu kao književne kavane gdje se također uz šalicu dobre kave moglo pročitati aktualne novine ili knjigu.⁵

Nedvojbeno je da su u kavanama nastajale brojne pjesme i kraće književne forme, jednako kao što su nesumnjivo bile mjesto inspiracije brojnih stihova koji su kasnije distribuirani diljem zemlje. U razdobljima parlamentarnih borbi kavane su bile mjesta širenja i nastanka brojnih brošura, satira i političkih pamfleta. U vrijeme revolucionarnih prevrata kavana je bila mjesto okupljanja i konspiriranja brojnih radikalnih pisaca. Kao posljedica osiromašivanja i depopulacije gradova tijekom Targowicke konfederacije brojne kavane su propale. No, one koje su preživjele i dalje su bile mjesto okupljanja masa nezadovoljnih novom politikom i nabijenih mržnjom prema pristašama Konfederacije. Posebice veliku ulogu odigrale su

⁴ Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 15.

⁵ Kaleta, R., *Kawiarnie*, u: *Słownik literatury polskiego oświecenia*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław, 1996., str. 208.-209.

kavane kao mjesta propagande i konspiracije u trenutku izbijanja Kościuszkovog ustanka. Osobe koje su do jučer tamo mirno čitale najnovije inozemne i domaće novine sada su kovale oružanu pobunu. Jedan od vođa ustanka priznao je da su se brojne osobe sakrile u kavani tijekom pobune.⁶

Početak 19. stoljeća na kratko je zamro kavanski život, samo kako bi opet zaživio i još jednom postao dom razmjene povjerljivih informacija i susreta, ovaj puta o legijama Dąbrowskog i Napoleonovim pobjedama. Početkom 19. stoljeća kavane su postale omiljeno utočište mlade inteligencije, mnoštva francuskih i poljskih činovnika i časnika, da ne govorimo pjesnika i glumaca, pa čak i plemstva i aristokracije kojoj se često predbacivalo da radije vrijeme provodi u kavanama nego u salonima. Odlazak u kavane postao je ustaljeni običaj 19. stoljeća u gradovima, tijekom tog vremena u Varšavi je radilo oko 180 kavana, dok Krakov broji oko 55 lokala, neke od omiljenijih u to vrijeme bile su: *Kawa Wiejska, Cesarska, Królestwa Polskiego, Wojskowa, Narodowa, Słowiańska, Paryska*.⁷ Među one čiji su gosti često bili pisci, književnici, urednici časopisa i umjetnici su: *Pod Kopciuszkiem, Między Parkanami (U Miramki), Kawa Brzezińskiej, Dziurka*, itd. Krakovljani su se najradije okupljali u kavani Jana Wielanda na trgu, dok je krakowska ciganerija najradije odlazila u *Handel Fuksa*. Atmosfera kavanskog života privukla je prije svega mlade romantičare željne rasprava i kritika na račun klasicista. Posebno mjesto među romantičarskim kavanama zauzima *Honoratka*, gdje se rado okupljala patriotska mladež i pripadnici Kraljevske armije, kao i brojni književnici. Posebna je po svom duhu neovisnosti, što potvrđuje i prisustvo Joachima Lelewela koji je tu sa svojim pristašama „krojio viziju nove Poljske.“⁸

Nakon Siječanjskog ustanka Varšava, za razliku od cijele ondašnje Europe, nije imala pravih mjesta okupljanja književnika. Jedna od rijetkih kavana nakon 1864. godine do kraja 19. stoljeća koja se može krasiti pridjevom *književna* nalazila se u zgradi Narodnog kazališta. Promijenila je brojne vlasnike, pa je prema tome mijenjala i nazive, Varšavljanima je bila poznata pod imenima *Teatralna, Semademi, Pod filarami*. Lokal se dičio poprilično velikim prostorom, na katu se nalazio biljar, dok je u prizemlju bila smještena slastičarna, mala kuhinja i nekoliko prostorija sa stolovima, od kojih je najpopularnija bila *Dziurka* (kavana pod istim imenom nalazi se na drugoj lokaciji). *Dziurka* je okupljala brojne pisce, novinare, urednike, umjetnike, ali i osobe iz potpuno drugih društvenih krugova. Unatoč tomu što je

⁶ Kaleta, R., *Kawiarnie*, u: Słownik literatury polskiego oświecenia, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław, 1996., str. 210.

⁷ *ibid*, str. 209.

⁸ *ibid*, str. 211.

bila otvorena za sve, imala je svoj krug posjetitelja koji se sastojao od navedenih uglednika, a u taj krug nije propuštala svakoga.⁹ Iako je među klijentelom bio znatan broj književnika, Wiktor Gomulicki (*Warszawa wczorajsza*, 1882.) priznaje da su se razgovori više svodili na tračeve, a manje na teme iz književnosti i umjetnosti. Književne kavane su u ovom periodu nakratko izgubile značaj kakav su imale prije ustanka, ali već na koncu 19. stoljeća porast će njihova popularnost i uloga u kulturno društvenom životu.¹⁰

Kavi i kavani odano je priznanje u brojnim djelima 19. stoljeća, primjerice Adam Mickiewicz u *Panu Tadeuszu* (1834.) prikazao je kako se običaj ispijanja kave udomaćio među plemićima, zatim Juliusz Słowacki u djelu *Podróż do Ziemi Świętej z Neapolu* (1836.) razotkriva one koji svojim gostima podvaljuju kavu koja to nije. Radnja prvog čina drame *Aktor* (1867.) Cypriana Kamila Norwida odvija se ispred kavane, a u djelima druge polovice 19. stoljeća poput romana *Nad Niemnem* (1888.) Elize Orzeszkowe i *Lalki* (1890.) Bolesława Prusa kava je neizostavan element u realnim opisima društvenih sastanaka, prijema, ručkova i slično.¹¹

U modernističkim djelima kavana će zauzeti još izraženije mjesto, primjerice *Honoratka* Artura Oppmana, *Kawiarnia* (1910.) Bolesława Gorczyńskog, te *Kawa* Antonia Langa. U dramama Jana Kisielewskog središnje mjesto zauzima glavni junak kavane – umjetnik. Problematika njegovih drama je umjetnikova funkcija u društvu, kao i konflikt između individualizma umjetnika i građanskog morala. *Gladiolus Tavernalis - mieczyk kawiarniany* (1902.) Adama Nowaczyńskog satirični je tekst koji je radnju smjestio u fiktivnu kavanu Schulza za koju je inspiraciju pronašao u stvarnoj kavani Schmidta otvorenoj 1884. u Krakovu.

U *Próchnu* (1903.) Wacława Berenta prikazana je sredina umjetničke ciganerije i njihova druženja u kavanama. Glavni junaci su glumac, novinar, glazbenik, dramaturg, slikar, pjesnik, zvijezda kabareta, itd. Svaki od njih je individualist koji predstavlja jedno područje umjetnosti, a povezuje ih jedino uvjerenje da je umjetnost jedini bijeg od besmisla stvarnosti. U kavane odlaze jer su uvjereni da tu nastaje kultura, pa tako vrijeme provode vodeći

⁹ Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 24.-25.

¹⁰ Kanarek, R., *Kawiarnia literacka*, u: *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław, 1991., str. 406.

¹¹ *ibid*, str. 406.

razgovore o umjetnosti i uživajući u opijatima poput alkohola, kave i duhana. Svojim dekadentnim načinom života nemaju previše doticaja sa stvarnošću.¹²

Nawracanie Judasza (1916.) Stefana Żeromskog prvi je roman iz ciklusa *Walka z Szatanem* kojim je obuhvatio cjelokupnu sliku poljskog života u predratnom razdoblju (i tijekom Prvog svjetskog rata). Glavni lik je mladi arhitekt Ryszard Nienaski koji se upušta u 'borbu sa sotonom' za bolji svijet, pa tako primjerice pokušava realizirati nedovršeni projekt obnove stare arijanske zajednice i osnivanja u njemu narodnog obrazovnog centra. Uz prizore života u velegradu i provinciji, ratne slike kojima izražava svoj protest prema ratu, zastupljeni su i romantični motivi. Autor je u roman prenio svoja životna iskustva, a za ljubavnu priču inspirirala ga je njegova ljubav prema Anni Zawadzkoj koju je upoznao upravo u kavani.¹³

2.1. Književni saloni druge polovice 19. i početka 20. stoljeća

Unatoč sve većoj popularnosti kavana, saloni niti na prijelomu stoljeća ne gube na značaju. Štoviše, nakon Siječanjskog ustanka broj kavana se smanjuje, a saloni ponovno dobivaju na važnosti (i bit će prisutni do početka Prvog svjetskog rata). Razlog tomu je nedostatak institucija, nesloboda izražavanja, politički pritisci i sl. Osjećaj nesigurnosti od špijuna i političkog progona bio je prisutan u kavanama i drugim javnim mjestima, ljudi su tražili mjesta gdje mogu slobodno izražavati svoje stavove bez straha od uhićenja. Sve ono što se gomilalo i prešućivalo iz dana u dan jer nije moglo biti izrečeno javno, naišlo je na plodno tlo u obliku razgovora u književnim salonima. Stoga su mjesta okupljanja književnika, urednika, pravnika i brojnih drugih uglednika bili privatni saloni, domovi i redakcije časopisa. Iako su nosili naziv književni, saloni su ipak u najvećoj mjeri bili mjesto razgovora o politici. O ekskluzivnosti salona svjedoči činjenica da su goste raznih salona činili uglavnom isti ljudi. Stoga kako bi se izbjeglo kolidiranje različitih književnih večeri, vlasnici su organizirali salonska druženja različitim danima. Najpoznatiji su „petci“ kod doktora Karola Bennia, koji su imali uglavnom politički karakter, a posjećivali su ga pisci, urednici i novinari. Zbog velikog utjecaja na javno mnijenje i iniciranja brojnih kulturno-društvenih aktivnosti, kao i politički šarolikom paletom gostiju proglašen je „varšavskim parlamentom.“¹⁴

¹² <https://culture.pl/pl/tworca/waclaw-berent> (16.05.2019.)

¹³ <http://www.eduteka.pl/doc/walka-z-szatanem-trylogia-s-zeromskiego> (15.05.2019.)

¹⁴ Taborski, R., *Życie literackie młodopolskiej Warszawy*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1974., str. 152.

Jadwiga Łuszczewska (Deotyma) ugošćavala je četvrtkom, a svojim gostima čitala je vlastita djela. Na neki način imala je status božice na svojim književnim večerima.¹⁵ „Srijede“ su bile rezervirane za posjet salonu Tadeusza Lea. Tamo su gosti došli na zabavnu ideju zajedničkog pisanja romana, na način da svatko napiše jedno poglavlje i daje ga drugom sudioniku koji do sljedećeg sastanka mora napisati novo koje će se nastavljati na već napisanu priču. Poznate su također bile „subote“ kod imućnog Franciszeka Salezya Lewentala (izdavač *Kuriera Warszawskog*), „nedjelje“ kod Józefa Wolffa (urednik časopisa *Tygodnik Ilustrowani*) „utorci“ kod Aleksandra Kraushara i „ponedjeljci“ kod Władysława i Zuzanne Rab.¹⁶

Preteča ovih salona svakako su „ručkovi četvrtkom“ kod Stanisława Augusta Poniatowskog. Ovaj najpoznatiji književni salon u poljskoj povijesti nastao je na inicijativu Adama Czartoryskog 1770. godine. Uzvanici su se okupljali kako bi razgovarali o umjetnosti, znanosti i književnim djelima. Prvi poljski književni časopis *Zabawy przyjemne i pożyteczne* smatra se neslužbenim časopisom „ručkova četvrtkom“ budući da su u njemu objavljivani tekstovi čitani u književnom salonu.¹⁷

U odnosu na kavane saloni su imali ozbiljniju atmosferu i program kojeg su se gosti pridržavali. Točno se znalo kojim danima se ide u koje salone po točno određenom rasporedu. Gosti su bili iz raznih društvenih sfera, a među aktivnim sudionicima salona od velikih književnih imena nailazimo na Henryka Sienkiewicza, Bolesława Prusa i Władysława Reymonta. Imena pisaca koja su posjećivala salone rijetko ćemo pronaći na popisu imena mladopoljskih kavana. Razlog tomu je ne samo generacijska stvar već i stvar izbora: jedni su bili više kavanski tip drugi salonski.

¹⁵ <http://www.obliczakultury.pl/publicystyka/biografie/2586-jadwiga-luszczewska-biografia> (6.02.2019.)

¹⁶ Taborski, R., *Życie literackie młodopolskiej Warszawy*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1974., str. 153.-155.

¹⁷ https://pl.wikipedia.org/wiki/Obiady_czwartkowe (11.04.2019.)

3. DEFINIRANJE KNJIŽEVNE KAVANE I NJEZINE FUNKCIJE

Brojni autori i enciklopedije bavili su se opisivanjem književnih salona i kavana iz 18. i 19. stoljeća, no kako ističe Kanarek, „književna karijera kave i kavane počinje u modernizmu“.¹⁸ Stoga ćemo se u ovom radu posvetiti opisivanju fenomena književne kavane i njezine uloge u 20. stoljeću. No, prije svega potrebno je definirati čimbenike koji su karakteristični za književnu kavanu.

U *Rječniku poljske književnosti 19. stoljeća* nalazi se sljedeća definicija: „Književna kavana predstavlja tipično za 19. stoljeće mjesto okupljanja i funkcioniranja skupine ljudi aktivne u procesu kulturnog stvaranja. Njezin početak i procvat veže se uz proces demokratizacije poljskog društva, a posebice s razvojem poljske inteligencije koja je oblikovala nove običaje društvenog života. (...) Kavana je pružala mogućnost razgovora kako prijatelja tako i šireg kruga posjetitelja, te je time pogodovala integraciji različitih grupa ljudi.“¹⁹

Prema Mazowieckom to mora biti javno mjesto dostupno svima, što automatski isključuje raznorazne udruge, društva, redakcije i slično budući da su one okupljale osobe istih struka. Dakle, kavana mora biti dostupna i široj publici koja se ne bavi nužno književnošću. Iako su predmet ovoga rada književne kavane, treba prije svega naglasiti da one objedinjuju i druge umjetnosti, posebice likovnu, stoga su na neki način interdisciplinarne. Uz književnike i likovnjake posjećuju je i ljudi iz raznih područja znanosti, posebice društvenih. Unutar kavane mora postojati sala, dio prostorije ili čak samo stol do kojeg je pristup 'dozvoljen' određenim osobama, tzv. reglamentacija pristupa.²⁰ No, kada govorimo o tome treba imati na umu da je riječ o ograničavanju pristupa 'vlastitoj', odnosno stalnoj publici koja je već upoznata s nepisanim pravilima i kavanskim običajima. Kad je riječ o novim osobama koje ne čine dio stalne publike, tzv. čuvari ulaza, odnosno pristupa su zapravo bespomoćni.²¹ Mjesto za glavnim stolom dobivalo se jedino uz preporuku jednog od uvaženih članova tog društva. Između književnih skupina i pojedinih umjetnika postoji igra dominacije unutar književne kavane, koja određuje tko je u umjetničkoj hijerarhiji "iznad" a tko je "ispod", a

¹⁸ Kanarek, R., *Kawiarnia literacka*, u: Słownik literatury polskiej XIX wieku, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław, 1991., str. 407.

¹⁹ Ibid, str. 405.

²⁰ Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 15.

²¹ Ibid, str. 239.

tome prvenstveno služi topografija stola.²² Središnja mjesta kavane odnosno mjesta s reglamentacijom pristupa bila su rezervirana za one najpopularnije, osebujne i duhovite pojedince.

Njihovo djelovanje zahtijevalo je pozornost i prisustvo gledatelja, drugim riječima publiku. U ovom slučaju publika nije homogena, sastoji se s jedne strane od ljudi koji pripadaju istom kulturno umjetničkom miljeu, ali koji nemaju mjesto za glavnim stolom (vlastita publika), a s druge pak strane čine je snobovi i znatiželjnici, no i ljubitelji književnosti koji ne pripadaju spomenutom miljeu – tzv. vanjska publika.²³ Kada govorimo o vlastitoj i vanjskoj publici, pod vanjsku ubrajamo filistre u razdoblju Mlade Poljske, građanstvo u međuratnom razdoblju, te inteligenciju nakon Drugog svjetskog rata. Važne karakteristike koje mora posjedovati vanjska publika su fascinacija književno-umjetničkim miljeom, snobovsku nadu da će upoznati glavne aktere, pa i nadu da će barem kratkotrajno sudjelovati u spektaklu. Prisutnost ovog tipa publike je presudna za glavne aktere, kako bi osnažili vlastiti osjećaj vrijednosti i dokazali se ne samo u tom okruženju nego i šire. Svijest za potrebom ove vrste publike porasla je nakon razdoblja Mlade Poljske. S vremenom sudjelovanje vanjske publike postaje sve važnije. Prepoznata je kao 'drugi par očiju' čija prisutnost predstavi daje sjaj i društveni rang, i to ne samo unutar te lokalne književne zajednice, već i šire.²⁴

Budući da je broj književnih kavana s navedenim obilježjima u prvoj polovici 20. st. poprilično velik, u ovom diplomskom radu bit će predstavljena samo nekolicina njih s namjerom da se dočara atmosfera koja je u njima vladala uz kratke crtice o najpoznatijim posjetiteljima i nekim interesantnim kavanskim običajima. Pola stoljeća najveće popularnosti kavana podijeljeno je u dva logična razdoblja:

- a) Mlada Poljska: *Paon, U Miki, i Udziałowa, Jama Michalika*;
- b) Međuraće: *Picador, Mała Ziemiańska*;

Jan Stradecki je u svojoj knjizi *W kręgu Skamandra* podijelio književnu kavanu prema društvenim funkcijama na dvije skupine: kavana - kabaret i kavana- klub.

²² Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 241.

²³ *ibid*, str. 233.

²⁴ *ibid*, str. 242.

Kavana – kabaret je imala inicijacijsku ulogu, pjesnici su tu određenim danima nastupali sa svojim pjesmama. Primjer kavane – kabareta je *Picador*, jedno od omiljenih mjesta okupljanja pjesničke skupine Skamander koji su tu često organizirali večeri poezije. Goste koji su posjećivali kavanu možemo podijeliti na dvije skupine, ortodoksne odnosno one koji su se identificirali sa skupinom pjesnika i koji se čak mogu smatrati članovima skupine, te neortodoksne sudionike koji se smatraju 'slučajnim gostima', a koje su uglavnom činili pjesnici i umjetnici drugih umjetničkih pravaca.

Četiri najvažnije društvene funkcije kavane – kabareta su:

- a) Integracijska – predstavlja mjesto konsolidacije i regrutacije članova određene skupine.
- b) Kreativna – kao centar lansiranja određenih stavova i književnih vrijednosti u suprotnosti sa suparničkim i konkurentskim grupama. Tako su nastala brojna satirična djela, parodije i politička *szopka* i sl.
- c) Komunikacijska - posebno u 20. stoljeću kavana postaje mjesto prijenosa književnosti i važan čimbenik u povećanju broja primatelja (publike). Brojni manifesti i letci koji pozivaju na književne događaje upravo u prostore kavane, svjedoče otvorenosti i pridonose širenju publike.
- d) Instrumentalna – kavana kao sredstvo zaštite interesa književne struke, odnosno platforma za političko, umjetničko ili propagandno djelovanje.²⁵

Drugu skupinu čine kavane - klubovi koji su imali integracijsku ulogu. Pjesnici su se tu okupljali za stolom koji je imao ulogu institucije. A predstavlja i osnovnu jedinicu u sustavu ustroja kavane.²⁶

Četiri najvažnije društvene funkcije kavane - kluba su:

- a) Informacijska – kao centar u kojem se mogu saznati sve novosti iz svijeta umjetnosti i književnosti.
- b) Integracijska – predstavlja instituciju umjetničko društvenih kontakata koja omogućuje društveno združivanje kroz razonodu, osnažuje veze između članova unutar pojedine skupine, te olakšava privatnim poznanstvima prelazak na javno i

²⁵ Stradecki, J., *W kręgu Skamandra*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1977., str. 165.-170.

²⁶ *ibid*, str. 170.

stručno djelovanje. Primjer posljednjeg možemo vidjeti u osnivanju književnih časopisa u kavanama (npr. *Wiadomości literackie*).

- c) Operativna – ova funkcija pripada ekskluzivnom dijelu kavane, odnosno glavnom stolu koji je na neki način imao ulogu dispozicijskog centra i suda koji ocjenjuje i odlučuje o vrijednostima književnih djela, a također ima utjecaj i na cirkulaciju književnih djela. Tako npr. utječu na uspjeh ili neuspjeh određene umjetničke izložbe ili književnog djela, na rang pisaca u hijerarhiji popularnosti među čitateljima, na popularnost djela općenito...
- d) Popularizacijska – kao institucije koja omogućava neposredni kontakt publike i pisaca, kavane su postale popularnim mjestom čitateljstva koje je imalo priliku poznati svoje uzore ili promotriti protivnike.²⁷

Kao izuzetno moćna književno umjetnička institucija s brojnim društvenim funkcijama koje omogućavaju učestvovanje šireg kruga ljudi, kavana predstavlja važnu etapu u procesu razvoja drugih oblika masovne komunikacije 20. stoljeća, poput umjetničkih kabareta, zabavnih radio programa, te filmskih adaptacija književnih djela.²⁸

²⁷ Stradecki, J., *W kręgu Skamandra*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1977., str. 171.-174.

²⁸ *ibid*, str. 175.

4. KNJIŽEVNE KAVANE MLADE POLJSKE

Pod terminom Mlada Poljska smatramo razdoblje u književnosti i umjetnosti od 1890. do 1918. Upravo je u ovom razdoblju započela povijest književne kavane kao institucije. Tada kavana postaje sjedište rođenja novih ideja mladih umjetnika koji se snažno protive dotadašnjoj estetici pozitivizma.²⁹ Umjetnici Mlade Poljske popularizirali su kavanu kao mjesto okupljanja radi razgovora i rasprava o raznim velikim temama, no ponajviše o umjetnosti. Ulogu dotadašnjeg velikog kulturnog središta – Varšave, polako preuzima Krakov.³⁰ Uvid u popularnost i značaj krakovskih kavana najbolje nam pruža Jan Adamczewski:

„Krakovske kavane na prijelazu stoljeća! – bile su to prave kovačnice nove misli. Otuda su nove ideje utjecale na Krakov i Poljsku. Ovdje je sazrijevaao kvasac umjetničkog i intelektualnog života, koji je omogućio Krakovu da ponovno, krajem 19. i početkom 20. stoljeća, proživi svoj zlatni vijek, ponovno postane glavno središte umjetnosti, kulture i znanosti u poljskim zemljama.“³¹

Vodstvo Krakova u kreiranju nove misli svakako ne umanjuje značaj varšavskih kavana, koje su slijedile krakovske uzore. Po broju književnih kavana se svakako ne mogu mjeriti, što ne čudi s obzirom na veliku razliku u broju stanovništva. Treba uzeti u obzir i da se u Varšavu, zahvaljujući brzom gospodarskom i kulturnom napretku, slijeva velik broj ljudi, među njima i poznati krakovski umjetnici Stanisław Przybyszewski i Tadeusz Boy Țeleński. Neke od popularnijih varšavskih književnih kavana 20. stoljeća, ali i kraja 19. su *Udziałowa*, *Starorypalki*, *Miki* i *Nadświrdrzańska*.

Časopisi su i dalje važna književna institucija, jedan od prvih koji je nagovijestio početak modernizma u Poljskoj s izborom prijevoda svjetske poezije (Baudelaire, Swinburn, Rossetti) je svakako varšavsko *Țycie* na čelu s Zenonom Przesmyckim Miriamom. Važni časopisi u oblikovanju poljske moderne misli su *Chimera* i likovni (i književni) časopis *Świat*, također pod uredništvom navedenog Miriama.³² Par godina nakon prestanka rada varšavskog *Țycia* Krakov dobiva svoje *Țycie* - tjedni časopis, koji je okupljao inovatorske tekstove iz svijeta

²⁹ Weiss, T., *Legenda i prawda Zielonego Balonika*, Wydawnictwo Literackie, Krakow, 1976., str. 202.

³⁰ Malić, Z., *Iz povijesti poljske književnosti*, Hrvatsko filološko društvo, Biblioteka književna smotra, Zagreb, 2004., str. 157.- 160.

³¹ Jan Adamczewski, u članku Wojciecha Przegona na:

file:///C:/Users/v/Downloads/teka_43_2015_08_przegon2.pdf (5.02.2019.)

³² Malić, Z., *Iz povijesti poljske književnosti*, Hrvatsko filološko društvo, Biblioteka književna smotra, Zagreb, 2004., str. 159.-160.

umjetnosti i književnosti. Niz takvih članaka napisao je Artur Górski pod naslovom *Mlada Poljska*, što je sintagma koja je postala ime cijelog književnog razdoblja. Časopis je izlazio od 1897. do 1900., a 1898. na mjesto urednika pridružuje mu se Stanisław Przybyszewski.

4.1. Prva umjetnička kavana - *Kawiarnia Turlíńskiego*

Kavana, popularnog imena *Paon*, otvorena je 1896. godine u Krakovu i predstavlja svojevrsni prototip svih poljskih kavana 20. stoljeća. Sve kavane koje su težile biti književne rađene su po ovoj šablona.³³ Kavana Ferdynanda Turlínskog smještena je nasuprot današnjeg kazališta Juliusza Słowackog, u prizemlju zgrade u ulici Szpitalnej 38., a iznad nje se smjestio i restoran. U sklopu kavane nalazio se stol za biljar, te mali odjeljci za kockanje. Ono što je najviše plijenilo poglede posjetitelja zasigurno je veliko platno koje je vlasnik postavio na jednom od zidova, a umjetnici ubrzo ispunili raznim pejzažima, karikaturama, dosjetkama, kratkim polemikama, aforizmima, stihovima i sl. Primjer tog tipa komunikacije je kratki natpis J. Kotarbińskog³⁴: „Samo muška nekompetentnost čini ženu demonskom” na što je Przybyszewski odgovorio: „A čak je i istina žene nesvjesna laž.”³⁵ Premda je platno umjetnicima bilo zanimljivo niti godinu (1897.-1898.), ostatku društva zanimljivo je i danas, budući da daje uvid u početke kavanske tradicije i boeme u Krakovu. Danas se može vidjeti u sklopu izložbe *Zawsze Młoda Polska* postavljenoj u Narodnom muzeju u Krakovu.³⁶ Zanimljivo je da je upravo to platno kao sredstvo spontano-duhovite komunikacije poslužilo kao inspiracija kabaretu *Zielony Balonik* koji će kasnije djelovati u *Jami Michalika*.³⁷

Budući da je umjetnicima ubrzo dosadila pozornost koju su dobivali od ostalih gostiju, zamolili su vlasnika da im osigura nešto privatniji prostor. Tako su unutar kavane Turlínskog dobili svoju privatnu prostoriju koju su nazvali *Pod Nonszalanckim Paonem* ili skraćeno *Paon*, po čemu je i cijela kavana popularno stekla ime. Središnje ličnosti te kavane bili su Stanisław Przybyszewski (Stach), Stanisław Wyspiański, Jan Stanisławski, te Tadeusz Pawlikowski. Poznatiji i kao krakowska ciganerija, vodili su buntovan i dekadentan život,

³³ Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 28

³⁴ Pretpostavlja se da je riječ o Józefu Kotarbińskom

³⁵ Paulina Jarzębek, <https://verbumnapolu.files.wordpress.com/2015/04/krak3b3w-z-nutkc485-dekadencji-nonszalancki-paon.pdf?fbclid=IwAR0X0LWOI5da6MEqSH6hTXwiJlSnSiaAa46iDkmPccQjPCGDT8Rd1uMKuSQ> (8.02.2019.)

³⁶ ibid

³⁷ Weiss, T., *Legenda i prawda Zielonego Balonika*, Wydawnictwo Literackie, Krakow, 1976., str. 171.

provocirajući društvo i propitujući ustaljene vrijednosti. U *Paonu* su mogli neometano raspravljati, baviti se umjetnošću i piti. Uskoro su i svoju novu prostoriju ispunili brojnim slikama i crtežima, od kojih najvažnije spomenuti sliku pauna S. Wyspiańskiego, koja je postala zaštitnim znakom kavane. Njihovu malu prostoriju krasio je još i veliki stol za kojim su se okupljali, klavir, stol za kartanje i slikarski pribor. Ulaz u prostoriju nije bio službeno zabranjen, ali se znalo tko je tamo dobrodošao, a tko ne. Prema navodima Boya, Stanisławski je bio taj čiji se tihi blagoslov trebao pridobiti, dok njegov bijes nitko nije htio izazvati. Stoga, oni koji nisu bili sigurni jesu li poželjni u njihovom društvu radije nisu riskirali. Postavši popularno mjesto okupljanja krakovske ciganerije, kavana je neformalno prozvana *Synagoga Szatana*.³⁸ Od poznatih imena među gostima možemo još navesti: Tadeusz Boy Żeleński, Adolf Nowaczyński, Stasinek Sierosławski. Žene nisu bile često viđeni gosti u kavanama, jedna od rijetkih koju takve društvene norme nisu mogle pokolebati je supruga Przybyszewskog, Norvežanka Dagny Juel.³⁹

U primjeru kavane *Paon* pronalazimo niz elemenata zahvaljujući kojima možemo tu kavanu okarakterizirati kao književnu. Kao prvo, premda je ulaz dozvoljen svima, ipak postoji posebni dio, soba u kojoj se okupljaju umjetnici i pisci, a u koju je manje popularnim osobama otežano pristupiti. Prepreku široj publici i drugim umjetnicima koji su nezanimljivi kavanskim zvijezdama, predstavlja Jan Stanisławski, on provodi tzv. reglamentaciju pristupa. Također je prisutna svojevrsna prešutna hijerarhija u kojoj postoje više i niže rangirani umjetnici, dok je u središtu zbivanja Przybyszewski. Da je on „zvijezda vodilja“ krakovske ciganerije i kavanskog života u Krakovu potvrđuje činjenica da se nakon njegovog odlaska polako gasi tip kavanskog života u Krakovu kakav je dominirao dok se on kretao krakovskim kavanama i predvodio gradsku ciganeriju. Umjetnici su uključeni u uređivanje prostora odnosno oslikavanje zidova, što kavani dodaje interdisciplinarnu dimenziju koja će se pokazati uobičajenom karakteristikom tijekom cijelog 20. stoljeća.

Kavana je radila sve do 1901. godine kada je zatvorena zbog bankrota unatoč velikoj popularnosti koju je uživala.⁴⁰

³⁸ Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook str. 29.-31.

³⁹ Paulina Jarzębek, <https://verbumnapolu.files.wordpress.com/2015/04/krakc3b3w-z-nutkc485-dekadencji-nonszalancki-paon.pdf?fbclid=IwAR0X0LWOI5da6MEqSH6hTXwiJISnSiaAa46iDkmPCcQjPCGDT8Rd1uMKuSQ>

⁴⁰ Wiess, T., *Legenda i prawda Zielonego Balonika*, Wydawnictwo Literackie, Krakow, 1976., str. 174.

4.2. *Cukiernia Lwowska* ili popularnije *Jama Michalika*

Vjerojatno jedna od najstarijih i najpoznatijih krakovskih kavana, otvorena je 1895. u ulici Floriańska 45. Vlasnik Jan Apolinary Michalik koji se netom preselio iz Lavova u Krakov nazvao ju je *Cukiernia Lwowska*, no ona je ubrzo stekla drugo ime pod kojim je i danas poznata. Popularno ime *Jama Michalika* nadjenuli su joj sami gosti kavane inspirirani malim prostorom u kojem su rado provodili dane. Naime, kavana nije imala prozore, pa je time asocijala na jamu, što joj je ubrzo pridonijelo naziv *Jama Michalika* (po prezimenu vlasnika).⁴¹

Zahvaljujući izvrsnoj poziciji na kojoj je smještena, u samom srcu Krakova te u blizini svih važnijih kulturnih institucija, poput Jagiellońskog Sveučilišta i Akademije likovnih umjetnosti, vrlo brzo postala je omiljenim mjestom okupljanja ljudi iz svijeta kulture, umjetnosti i književnosti, ali i brojnih znatiželjnika. Prisutnost poznatih umjetnika kavani je donijela slavu, a vlasniku profit pa je nedugo zatim prostor proširen. Novu salu (*Sala Zielona*) osmislio je arhitekt Franciszek Mączyński, dok se za unutarnji dizajn pobrinuo Karol Frycz. Prema Boyu, bio je to presedan budući da u Poljskoj do tada nitko nije povjerio uređenje interijera umjetniku.⁴² Kavanu je krasio secesijski namještaj obložen zelenim tapetirungom i brojna ogledala, šarene lampe, svijećnjaci od mesinga i vitraži u boji, a posebnu čar svakako je davao krovni vitraž kroz koji je dolazila svjetlost. Sve to doprinijelo je tajanstvenom ozračju i šarmu kavane. Zidovi kavane ispunjeni su brojnim slikama, karikaturama, plakatima pa i pozivnicama za kabaret. Legenda kaže da su siromašniji umjetnici podmirivali svoj račun tako što bi vlasniku ostavljali svoje crteže ili oslikavali zidove. Najčešće su to bile karikature, a najpoznatija je svakako *Pijana Brama Floriańska*, koja dočarava vrata onakva kakva su je mogli doživjeti umjetnici koji su se u kavani zadržali do jutra.⁴³ U kavani se rodila ideja Mlade Poljske, a tu je obitavao i glavni ideolog umjetničke epohe Stanisław Przybyszewski, te pjesnici Lucjan Rydel i Kazimierz Przerwa-Tetmajer, zatim slikari Stanisław Wyspiański, Włodzimierz Tetmajer, Józef Mehoffer, Leon Wyczółkowski i Jacek Malczewski.⁴⁴

Kavana je ipak najpoznatija po umjetničkom kabaretu *Zielony Balonik* kojeg je 1905. s grupom prijatelja pokrenuo kazališni kritičar i pisac, Jan August Kisielewski.⁴⁵ Rasprava o imenu trajala je cijelu noć, sudionici kabareta nisu se nikako mogli usuglasiti. Već umorni,

⁴¹ https://pl.wikipedia.org/wiki/Jama_Michalika (10.02.2019.)

⁴² Weiss, T., *Legenda i prawda Zielonego Balonika*, Wydawnictwo Literackie, Krakow, 1976., str. 188.

⁴³ <http://jamamichalika.pl/historia-2/> (9.02.2019.)

⁴⁴ http://lovekrakow.pl/aktualnosci/jak-kawiarnie-ksztaltowaly-historie-krakowa_8224.html (9.02.2019.)

⁴⁵ Weiss, T., *Legenda i prawda Zielonego Balonika*, Wydawnictwo Literackie, Krakow, 1976., str. 168.

izašli su na glavni trg gdje su ugledali dječaka sa snopom zelenih balona i jednoglasno ustvrdili ime – *Zielony Balonik*.⁴⁶ Bio je to prvi takav umjetnički kabaret u Poljskoj koji se uvelike razlikuje od današnjih kabareta. Naime, umjetnici su u opuštenoj kavanskoj atmosferi spontano stvarali karikature, parodije i šale, te tako osmišljavali nastupe. Nisu imali pravog programa niti su ikada ponavljali priredbe, svaki nastup bio je nova premijera. Naglasak je bio na spontanosti, čak je jedno od načela bilo da svatko može nastupiti sa svojom pjesmom ili tekstom pred publikom, no mora biti spreman na reakcije publike. U duhu satirične karikature prikazivali su svakodnevni život ističući i parodirajući njegovu banalnost. Davali su kritiku malograđanstvu, smatrali su svojom zadaćom očuvati prave vrijednosti umjetnosti i ne pokleknuti pred zahtjevima mase koja tu umjetnost ne shvaća.⁴⁷ Prema tome, težili su elitizmu, što su postizali slanjem pozivnica koje su oslikavali upravo umjetnici koji su radili na programu. Pozivnice su, kao i kabaret, imale satiričan karakter, obično bi sadržavale smiješni portret nekog od sudionika popraćen humornim tekstom. No, tijekom izvedbe uzvanici su morali pokazati oduševljenje inače ne bi bili ponovno pozvani. Bitan faktor u želji za očuvanjem privatnog karaktera kabareta igrala je cenzura. Naime, svi tekstovi morali su proći kontrolu, a sukladno tome i sve javne priredbe podlijegale su cenzuri. Šaljući pozivnice s konkretnim imenom i prezimenom bila je na neki način obrana od cenzure.⁴⁸ Ulaz se nije naplaćivao, jer se jedan od članova (Nowaczyński) tome protivio, rekavši da bi to bila 'prostitucija umjetnosti'.⁴⁹ Ono što *Zielony Balonik* čini drugačijim od europskih kabareta tog vremena je spajanje književnosti i likovne umjetnosti. Osim što su sudjelovali na uređenju scene i izradi unikatnih pozivnica, likovni umjetnici davali su inspiraciju autorima kabaretskih tekstova. Često bi pisci na temelju crteža likovnih umjetnika osmišljavali tekst, odnosno davali svojevrstni komentar crtežu. Tadeusz Boy Țeleński je uz Leona Schillera i Adolfa Nowaczyńskog svakako najvažniji stopisac kabareta. Stanisław Sierosławski bio je zadužen za provedbu programa, najavu gostiju i sl., a svojim aluzijama i provokacijama najčešće bi izazvao reakcije prisutnih. Od karikaturista i likovnjaka važni su Witold Wojtkiewicz, Kazimierz Sichulski i Karol Frycz.⁵⁰ Zahvaljujući ekskluzivnosti kabareta, publici sastavljenoj od uvijek istih ljudi, kao i činjenici da su izbjegavali političke teme ubrzo je došlo do nedostatka humora u izvedbama, te time i pada interesa za *Zielonym Balonikom*. Kabaret je prestao s radom 1912. godine, odnosno radio je do 1915. ako uzmemo u obzir par

⁴⁶ Weiss, T., *Legenda i prawda Zielonego Balonika*, Wydawnictwo Literackie, Krakow, 1976., str. 179.-180.

⁴⁷ *ibid*, str. 191.-198.

⁴⁸ *ibid*, str. 200.-202.

⁴⁹ *ibid*, str. 169.

⁵⁰ *ibid*, str. 349.-358.

povremenih nastupa. U sklopu *Zielonego Balonika* nastala je *szopka krakowska*, riječ je o satiričnoj predstavi, obično lutkarskoj, koja se temelji na kazališnom folkloru s karakterističnom scenom božićnih jaslaca a u kojoj su biblijske figure zamijenjene likovima osoba iz političkog, društvenog i kulturnog života.⁵¹

Jan Michalik odustao je od vođenja kavane 1918. i prepustio ju u ruke jednom od konobara, nedugo nakon čega je potpuno prestala s radom. Ponovno je otvorena 1960-ih godina kada svoja vrata otvara i umjetnički kabaret pod vodstvom Tadeusza Kwiatkowskog, Jaceka Stwora, i Brune Miecugowa. Od 1990-ih preuzima ju novi vlasnik, Stanisław Jerzy Kuliś i oživljava umjetničku scenu u kavani, što mu 2015. donosi titulu Mecene kulture Krakova. U tom periodu pa sve do danas u kavani su održane brojne priredbe, koncerti, izložbe i kabareti. Večerima poezije prisustvovali su velikani poljske književnosti poput Czesława Miłosza i Wisławe Szymborske.⁵²

4.3. Kavana *Udziałowa*

Prvotnog naziva *Pierwsza Warszawska Mleczarnia Udziałowa* osnovana je 1884. godine u Varšavi. Premda, kako možemo zaključiti iz naziva, je riječ o mljekarnici, ona ipak sadržava ključne elemente koji ju čine književnom kavanom. Iako je bila poznata po svojim mliječnim proizvodima, kave i piva nije manjkalo. Osim kave i kolača posluživala se zakuska, ali i jela restoranskog tipa. Njezini osnivači bili su Kazimierz Życki (publicist, politički aktivist i trgovac), te nakratko S. Gierzyński i Elżanowski.⁵³ Na ulazu u kavanu stajao je lijepo odjeveni portir, koji je zabranjivao ulaz neželjenim i neuglednim gostima, a konobari su bili odjeveni u tamnocrvene frakove. U glavnoj prostoriji s lijeve strane nalazili su se separei s plišanim kaučima, a s desne stepenice koje su se uspinjale do sale s neizostavnim biljarskim stolovima. Na samom kraju glavne prostorije nalazio se prozorčić gdje su se izdavala restoranska jela. Posebnost *Udziałowe* bila je velika veranda načinjena od drveno željezne konstrukcije i upotpunjena secesijskim ukrasima. Verandu su ispunjavali brojni mramorni stolovi pri kojima se moglo smjestiti dvjestotinjak ljudi. Središnji dio bio je rezerviran za glazbene sastave koji su nastupali često, a nedjeljom i praznicima čak i više puta dnevno.

⁵¹ ibid, str. 259.-261.

⁵² https://pl.wikipedia.org/wiki/Jama_Michalika (10.02.2019.)

⁵³ Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 62.

Veranda je bila omiljeno mjesto okupljanja ljeti, ali i zimi, budući da su se prozori spuštali sa svih strana i prostorija se mogla zagrijati.

U kavani su se nerijetko organizirali domjenci s brojnim uglednicima. Jedan takav primjer je svečana večera održana u *Udziałowi* nakon dodjele nagrada kazališnim glumcima. Svečanost na kojoj se okupilo šezdesetak uglednih gostiju iz svijeta kazališta vodio je ugledni novinar Kazimierz Ehrenberg.⁵⁴ Karakteristika svake književne kavane je okupljanje književnika, umjetnika, urednika, novinara pa i cijelih redakcija pod svoje okrilje. U *Udziałowi* ih nije manjkalo, okupljala je mnoge poznate Varšavljanke ali i pridošlice iz Krakova, Lavova i drugih gradova. Također, neki od njih su imali svoje stalne stolove, jedan od njih je i Franciszek Fiszer, stalni posjetitelj gotovo svih varšavskih kavana. Roman Loth za njega kaže da bez njegove prisutnosti u književno-umjetničkim kavanama, te kavane gotovo mogu biti okarakterizirane samo kao mjesta gdje se prodaje kava.⁵⁵ Za razliku od drugih kavanskih ličnosti nije imao rezerviran uvijek isti stol, ali to ga nije sprječavalo da za svojim stolom okuplja zbilja velika književna imena, novinare, urednike i umjetnike, ali i obične prolaznike. Zbog formacije trojca s Bolesławom Leśmianom i Feliksom Jabłczyńskim prozvani su „Vijeće trojice“⁵⁶. Poput pravog kavanskog *celebritiya* poslužio je kao inspiracija raznim crtežima i šalama u lokalnim časopisima.

Svoj stol u *Udziałowoj* imali su i umjetnici prvog varšavskog književno - umjetničkog kabareta *Momus*. Kabaret je osnovao Arnold Szyfmana, a prvi nastup održan je na Silvestrovo, 31. prosinca 1908. i djelovao je sve do travnja 1911. godine. *Momus* je tijekom četiri sezone (tri zimske i jedne ljetne) realizirao niz priredbi. Program se sastojao od satiričnih pjesama, monologa, skečeva i jednočinki.⁵⁷ Nakon dvije sezone pod vodstvom Szyfmana, kabaret su preuzeli Jan Pawłowski, Leon Choromański i Alfred Lubelski. Velika uspješnica kabareta je pjesma Mieczysława Srokowskog *Peleryna* koju je uglazbio Leon Schiller, a koja će kasnije postati neslužbena himna Momusa.⁵⁸ M. Srokowski, autor romana *Kult tijela* također je imao svoj stol pri kojem su mu se rado pridruživali Franciszek Galiński, pjesnik Zygmunt Różycki i slikar Stanisław Kuczborski.

Glumci su se češće okupljali u kavani *Pod filarami*, pa nisu dolazili u velikom broju u *Udziałowu*. Međutim i tu je jedno vrijeme postojao tzv. glumački stol na čelu s poznatim

⁵⁴ Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 62.-65.

⁵⁵ *ibid*, str. 74.

⁵⁶ *ibid*, str. 174.

⁵⁷ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Momus_\(kabaret\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Momus_(kabaret)) (20.02.2019.)

⁵⁸ Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 92.

Bolesławom Leszczyńskim. Redovni gosti kavane i sudionici brojnih polemika bili su i osnivači *Teatra Artystycznego*: Bolesław Leśmian, Kazimierz Wroczyński i Janusz Orliński. *Udziałowu* je često posjećivao i bračni par Kleczyński, stari poznanici Stefana Żeromskog. Upravo njihovom zaslugom je upoznao slikaricu Annu Zawadzku (sestru Aniele Kleczyński). Taj susret, prema navodima Hanne Mortkowicz-Olczakowe, opisao je u prvom dijelu trilogije *Walka z szatanem*. Scena u kojoj se Ksenija upoznaje s Nienaskim u kavani, te kasniji susret u Łazienkama inspirirana je upravo ovim stvarnim iskustvom Żeromskog.⁵⁹

Kazimierz Przerwa-Tetmajer s vremena na vrijeme boravio je u Varšavi (zahvaljujući suradnji s varšavskim *Goniec*om), pri čemu je posjet *Udziałowoj* bio neizostavan. Doduše njegovo ponašanje često nije bilo društveno. Nerijetko se povlačio iz društva, sjedao bi dalje od svih i skrivao se iza krakovskih novina. Naime, neposredno prije Prvog svjetskog rata, pokazivao je simptome mentalne neuravnoteženosti, što se manifestiralo iznenadnim promjenama raspoloženja, u jednom trenutku bio bi druželjubiv, dok bi u drugom bio neprijateljski raspoložen, svadljiv i nasrtljiv.

Stalni posjetitelj iz Lavova bio je Artur Górski, tvorac termina *Mlada Poljska*. U Varšavi je živio od 1905.-1908. te je kao i svi pisci tog razdoblja često odlazio na mjesta gdje se može družiti s istomišljenicima – u kavane.⁶⁰ Nijedan umjetnik, književnik ili intelektualac nije mogao odoljeti a da barem na trenutak ne svrati u *Udziałowu*, makar bilo i kasno u noći. Često viđeni gosti bili su filozof i pjesnik Antoni Lange, Artur Oppman (pseudonim Or-Ot), Bolesław Leśmian, Zenon Przesmycki (Miriam), Jan Lemański, itd. Nešto rijede bivao je tu ranije spomenuti Stefan Żeromski, zatim Andrzej Niemojewski, Władysław Reymont, Adolf Nowaczyński i Tadeusz Miciński.⁶¹

Unatoč težnji za zanemarivanjem aktualne političke situacije, pokreta neovisnosti i društvenih problema, kao i činjenice da je imala funkciju azila umjetničkoj ciganeriji, *Udziałowa* ipak nije uspjela ostati 'po strani' od aktualnih zbivanja (1904-1907). Počeli su je posjećivati raznorazni političari i pripadnici socijaldemokracije. U godinama revolucije bila je mjesto protestnih ambicija. Osoblje *Udziałowej*, nezadovoljni plaćama i uvjetima rada, potaknulo je 1906. štrajk.⁶²

⁵⁹ Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 71.

⁶⁰ *ibid*, str. 73.

⁶¹ *ibid*, str. 68.

⁶² *ibid*, str. 82.

Nakon izbijanja Prvog svjetskog rata kavanu je preuzeo Stanisław Majewski, te je od tada počela gubiti na popularnosti. Boema se preselila u druge kavane, uglavnom u *Ziemiańsku* i *Kresye*. U vrijeme neovisnosti, dok je još imala neku manju popularnost, posjećivao ju je i Tadeusz Boy Țeleński koji je svježe pristigao iz Krakova. Godine 1937. kavanu preuzimaju i renoviraju Țycki i njegovi partneri. Dobila je novo ime *Café Club*, a izgubila stare značajke. Moderna kavana, luksuznog izgleda, starim je posjetiteljima uglavnom bila preskupa. Za vrijeme Drugog svjetskog rata kavanu su konfiscirali Nijemci, a ulaz je isključivo njima bio dozvoljen. Za vrijeme Varšavskog ustanka zgrada u kojoj se nalazila je razrušena.⁶³

4.4. Kavana *Miki*

Kavana *Miki* otvorena je u Varšavi 1876. godine i od tada je promijenila nekolicinu vlasnika. Sve do zatvaranja uoči Prvog svjetskog rata ostala je bez službenog imena, popularno su je nazivali prema firmi jednog od njezinih vlasnika, Karola Mücke – *Miki*. Interijer kavane nije se mnogo razlikovao od ostalih kavana tog vremena. U prizemlju se obično igrao šah ili domino, na katu su se nalazili omiljeni biljarski stolovi koji su rijetko kada bili slobodni. U prizemlju su se nalazile i dvije manje prostorije koje bi obično zauzimali članovi književnog kluba.⁶⁴

Popularnost je stekla od 1906. godine kada je postala dom neformalnog književnog kluba zvanog *Akademia Literatury*. Edward Słoński bio je osnivač i neslužbeni predsjednik kluba. Sastanci su se održavali u kavani u određeno vrijeme, a pristup je bio dozvoljen samo članovima kluba.⁶⁵ Književni klub *Miki*, prema tvrdnjama Waclawa Grubińskog, spadao je među najekskluzivnije klubove u Europi.⁶⁶ Okupljao je brojne poznate i manje poznate književnike i umjetnike, poput Edwarda Słońskog, Franciszeka Fiszera, Antonija Langa, Stefana Țeromskog, Gustawa Daniłowskog, Władysława Reymonta, Mariana Zbrowskog, Andrzeja Niemojewskog i brojne druge. Nešto rjeđe viđeni posjetitelji bili su Bolesław Leśmian, Jan Kleczyński, glumac Kazimierz Kamiński, Władysław Weryho (urednik *Przeglądu Filozoficznego*) itd., dok se neka imena poput Zofie Nałkowske, Bolesława Gorkczyńskog, Mieczysława Srokowskog i Adolfa Nowaczyńskog spominju kao povremeni gosti kavane, a ne toliko kao stalni posjetitelji i članovi kluba. Edward Słoński bio je revan

⁶³ ibid, str. 64.-84.

⁶⁴ ibid, str. 41.

⁶⁵ ibid, str. 40.

⁶⁶ ibid, str. 50.

posjetitelj brojnih književno umjetničkih kavana, te stoga ne iznenađuje činjenica da je bio spominjan u mnogim memoarima. No, budući da su u kavani *Miki* dolazili književnici znatno višeg ranga i većih postignuća, iznenađuje činjenica da je upravo Słoński smatran predsjednikom, a ne netko poput Żeromskog ili Reymonta. No, istina je da Słoński, izuzev par naslova koje je objavio, svoju popularnost duguje prašini koju je njima digao. To su bile pjesme o revolucionarnim borcima i romantičnim vojnicima neovisnosti. Bilo kako bilo ostao je omiljena i aktivna kavanska ličnost ne samo u kavani *Miki*, nego i u ostalim kavanama prije, ali i nakon Prvog svjetskog rata (do svoje smrti 1928.).⁶⁷ Budući da je među umjetničkom ciganerijom bio jedinstven sa svojim zanimanjem (dentist), Słoński je 'zaradio' i šaljivo ime koje se nadovezivalo na duh razdoblja - *dekadentyst*.⁶⁸

Pod okriljem kavane formiran je i književni mjesečnik *Witeź*, koji je počeo izlaziti 1908., a iste godine je i ugašen. Memoari posjetitelja i svjedoka tog vremena daju nam iscrpnu sliku atmosfere koja je vladala u kavani. Najčešće prikazuje veselu i opuštenu atmosferu koju stvaraju gosti svojim šalama, anegdotama, pričama i zanimljivim raspravama. Zanimljivo je natjecanje u crtanju karikatura u kojem je sudjelovala nekolicina slikara, među ostalim Stanisław Kuczborski i Franciszek Fiszer. Nije to bilo organizirano i ozbiljno natjecanje, nego prije oblik razonode koji ukazuje na ležernost i spontanost druženja u kavani. S druge strane u memoarima pronalazimo i zapise koji svjedoče o održavanju konspirativnih sastanaka jednog krila PPS-a⁶⁹ koje je predvodio Józef Piłsudski. Doduše, postoje razilaženja u mišljenima povjesničara oko pseudonima sudionika sastanka, no izgledno je da je upravo on bio u kavani zajedno s ostalim članovima PPS-a.⁷⁰

⁶⁷ ibid, str. 50.-51.

⁶⁸ ibid, str. 48.,

⁶⁹ Polska Partia Socjalistyczna

⁷⁰ ibid, str. 43.-44.

5. KNJIŽEVNE KAVANE IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

Razdoblje međuraća uz jasni povijesni okvir omeđen dvama svjetskim ratovima, ima i važna književna obilježja. Krajem Prvog svjetskog rata Poljska ponovno stječe neovisnost, a time i poljski jezik izlazi iz polulegalnosti, pokreću se važne kulturne institucije, što stvara povoljne uvjete za razvoj kulturnog i književnog života. Književni život se razvijao zahvaljujući različitim oblicima institucionalne organizacije, nastaju ideološki jedinstvene književne grupacije, PEN-klub, Akademija književnosti, brojna društva književnika, organiziraju se pjesničke večeri, a kabareti i kavane dosežu vrhunac popularnosti.⁷¹ Dvadesetih godina u društvu vlada optimizam, što se također odražava na književnost i umjetnost. Varšava preuzima vodstvo u kulturnom i društvenom životu u odnosu na Krakov i Lavov. Razlozi tome kriju se u centralizaciji svih važnijih institucija, poput ministarstava, ranije navedenih kulturnih i književnih društava, te doseljavanju velikog broja stanovnika u glavni grad.

5.1. Kavana *Pod picadorem*

Pod picadorem je kavana čije je postojanje neodvojivo od povrata poljske neovisnosti. Nastala je neposredno nakon završetka Prvog svjetskog rata, odnosno par dana nakon što je Poljska stekla neovisnost, 29. studenog 1918. godine u lokalnu u ulici Nowy Świat 57. u Varšavi. Kazimierz Życki otvorio ju je kao treću filijalu *Udziałowe*. Zanimljivo je da su konobarice nosile nizozemske narodne nošnje pa je prema tome kavana stekla neslužbeni naziv *Holanderka*. Iz memoara Antonia Słonimskog saznajemo da je Tadeusz Raab inspiriran moskovskom kavanom u kojoj su nastupali futuristi odlučio pokrenuti sličan program u Varšavi.⁷² Ideja Raaba bila je ostvariti ideale nove vrste umjetnosti, te približiti umjetnike i umjetnost 'običnim' ljudima. *Picador* se stoga odlikovao otvorenosću za mase. Nije bio ekskluzivan poput *Jame Michalika*. Uz naknadu za ulaz svatko je mogao prisustvovati večerima čitanja poezije i sličnim događanjima. Kavana nije imala velik izbor hrane i pića, bio je to mali prostor gdje su se posluživale osnovne slastice. Naglasak je bio na poeziji. Suosnivači kabareta *Picador* su Leszek Serafinowicz, Julian Tuwim i Antoni Słonimski kojima su se ubrzo pridružili slikari Kamil Witkowski i Aleksander Świdwiński.

⁷¹ Malić, Z., *Iz povijesti poljske književnosti*, Hrvatsko filološko društvo, Biblioteka Književna smotra, Zagreb, 2004., str. 181.

⁷² Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 90.

Premda se članovi hvale pristupačnošću i ulaznicama dostupnim svima, imajući pri tome na umu ekskluzivnost kabareta *Zielony Balonik* održavanom u *Jami Michalika*, treba ipak naglasiti kako ulaznica za kavanu u iznosu od 5 maraka, zapravo i nije bila jeftina. Posebice ako uzmemo u obzir i neimaštinu koja je vladala nakon rata, to je uistinu bio izdatak koji si mnogi nisu mogli priuštiti. Osnivači kabareta Tuwim i Słonimski ujedno su dio istaknute pjesničke skupine Skamander koja je tu imala svoj stol i pri kojem su se pjesnici redovito okupljali. Skamandriti su u *Picadoru* postavili malu pozornicu na kojoj su pred okupljenom publikom predstavljali svoju poeziju, satiru i parodiju. Tu uvjetno govorimo o Skamandritima budući da se u vrijeme otvaranja *Picadora* i prvih večeri poezije nisu još oformili kao grupa, a također i časopis *Skamander* izlazi tek od 1920. Skupinu su uglavnom činili mladići u svojim ranim dvadesetim, najmlađi sudionik imao je tek 19 godina.⁷³ Veliku petorku pjesničke grupe uz navedenu dvojicu čine još Jan Lechoń, Jarosław Iwaszkiewicz i Kazimierz Wierzyński. Skamandriti su bili glavne zvijezde *Picadora*.⁷⁴

Otvorenju kavane *Picador* prethodio je široko rasprostranjeni proglas pod nazivom *Manifest Picadora*, koji je osigurao veliki odaziv na otvorenju.

„RODACY!

Robotnicy, żołnierze, dzieci, starcy, ludzie, kobiety, inteligenci i pisarze dramatyczni!
Dnia 29 Listopada, w Piątek, o godz. 9 wieczór otwiera się: Pierwsza Warszawska
Kawiarnia Poetów „POD PICADOREM”, Nowy Świat No 57. Sumienie młodej
Warszawy artystycznej! Wielka Kwatera Głównej Armii Zbawienia Polski od całej
współczesnej literatury ojczystej. Codziennie od 9–11 wielki turniej poetów, muzyków
i malarzy.

MŁODZI ARTYŚCI WARSZAWSCY, ŁĄCZCIE SIĘ!!!

Samoobrona materialna poetów przed wyzyskiem
wydawców, dyrektorów teatrów i kabaretów,

WOLNA ESTRADA!!!

Precz z Teatrem ROZMAITOŚCI i z LOURSEM,

Precz z Tow. ZACHĘTY SZTUK PIĘKNYCH.

Precz z FILHARMONIĄ i „STYLOWYM”.

⁷³ Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 92.

⁷⁴ *ibid*, str. 97.

Niech żyje wejście za 5 marek „POD PICADORA”.
Niech żyje Komitet Wykonawczy KAWIARNI POETÓW!
Niech żyje LESZEK SERAFINOWICZ!
Niech żyje ANTONI SŁONIMSKI!
Niech żyje JULIAN TUWIM!”⁷⁵

Iz ove objave nije teško iščitati nezadovoljstvo prema dotadašnjim kulturnim vrijednostima i književnosti. Kao temelji konzervatizma prozivaju se uvažene kulturne institucije poput Društva lijepih umjetnosti, filharmonije, kazališta, ali i kavane *Loursa*, koja je okupljala novinare nacionalističkog časopisa *Kurier Warszawski*. Prozivaju se određeni konzervativni urednici i novinari, direktori kazališta, te se poziva narod, mlade i stare, radnike i inteligenciju da se udruže u obranu od njihovih utjecaja i podrže nove (i ispravne) umjetničke i književne pravce. Ovakve prozivke prethode otvaranju velikog broja udruga i društava književnog i umjetničkog karaktera. Naime 1919.-1922. osnovale su institucije poput ZAD (Związek Autorów Dramatycznych), ZAiKS (Związek Autorów i Kompozytorów Scenicznych), ZLP (Związek Literatów Polskich).⁷⁶

Na ulasku u kavanu bio je izvješten cjenik i pravilnik ponašanja. Tako su se gosti mogli unaprijed informirati o kavanskim pravilima i uvjetima, odnosno cijenama za razgovor s umjetnicima. Pravilnik je napisan u šaljivom tonu. Jedno od pravila glasi: „svaki gost dužan je gledati pjesnika s poštovanjem. Uvredljive uzvike i udaranje pjesnika stolicama, štapovima ili tzv. rukama je strogo zabranjeno zbog ekonomizacije vremena programa.”⁷⁷ Unatoč tome što je cjenik duhovito napisan, mnogi nisu pozitivno gledali na financijsku dimenziju priredbi. Smatrali su kako takvom naplatom književno djelo postaje roba, a umjetnik proizvođač. Adolf Nowaczyński je otišao korak dalje i nazvao to prostitucijom umjetnosti.

⁷⁵ ibid, str. 95. „SUNARODNJACI! Radnici, vojnici, djeco, starci, ljudi, žene, intelektualci i dramski pisci! Dana 29. studenog, u petak u 9 sati navečer otvara se: Prva varšavska kavana pjesnika „POD PICADOREM“, Nowy Świat br. 57. Savjest mlade umjetničke Varšave! Veliko sjedište Glavne vojske poljskog spasenja od cijele suvremene domoljubne književnosti. Svaki dan od 9-11 veliki turnir pjesnika, glazbenika i slikara. MLADI UMJETNICI VARŠAVE, UJEDINITE SE! Materijalna samoobrana pjesnika od izrabljivanja izdavača, direktora kazališta i kabareta, SLOBODNA ESTRADA !!! Dolje s Teatrom VARIJETE i LOURSOM, Dolje s DRUŠTVOM LIJEPIH UMJETNOSTI. Dolje s FILHARMONIJOM i "STILSKIM". Živio ulaz za 5 maraka "POD PICADORA". Živio Izvršni odbor KAVANE PJESNIKA! Živio LESZEK SERAFINOWICZ! Živio ANTONI SŁONIMSKI! Živio JULIAN TUWIM!"

⁷⁶ ibid, str. 96.

⁷⁷ ibid, str. 102.

Večeri u *Picadoru* sastojale su se od dva dijela, prvi je bio ispunjen recitacijama poljskih i svjetskih pjesama, dok je drugi dio večeri bio posvećen humoru, najčešće su to bile političke satire koje su se odnosile na pitanja novonastale poljske države i ismijavanje buržoazije. U drugom dijelu programa nastupali su Lechoń i Słonimski, predstavljajući pjesme koje će kasnije postati dio *Facecje republikańskie* u sklopu knjige *Rzeczypospolita Babińska*. No, glavne zvijezde večeri, zahvaljujući njihovoj sposobnosti improvizacije, bili su slikari Świdwiński i Witkowski koji su publiku osvojili svojom duhovitošću i spontanošću. Świdwiński bi obično govorio općenito o slikarstvu, nadovezujući se na doživljaj umjetnosti kod malograđana. Witkowski je nasmijavao svojim izvještajima o izložbama Društva za promicanje lijepih umjetnosti. Njegove filipike bile su usmjerene na prof. Kuśmidrowicza. Naime to je bio fiktivan lik, kojeg je je kreirao upravo Witkowski, a poslužio je kao personifikacija malograđanstva. Mecena Kuśmidrowicz dominirao je i na zidovima kavane. Witkowski ga je oslikao tako da mu je glava i gornji dio torza krasio plafon, trbuh se spuštao niz jedan od bočnih zidova dok su noge oslikane na gotovo cijelom podu. Slika je bila toliko velika da je divovski Kuśmidrowicz jednom rukom krenuo prema prozoru kavane i prstima izašao na pročelje zgrade.⁷⁸ Važno je naglasiti da takav humor nije bio za svakoga, budući da je bio prepun aluzija na određene ljude i konkretne stvari. Dakle, za razumijevanje šala neophodno je bilo biti u toku s novitetima iz svijeta umjetnosti, poznavati glavne aktere ali i najnovije tračeve.

Pod Picador glumci nisu zalazili, ali su zato česti gosti bili neki glazbenici, poput Józefa Haftmana (glasovir) i Gabriela Karskog (violina). Jedina žena koja je aktivno sudjelovala u programu kavane *Picador* bila je Marina Morska. Premda, prema mišljenju nekolicine (Iwaszkiewicz), nije bila vrsna recitatorica, ipak je stekla status zvijezde među okupljenima. Navodno je bila i velika ljubav Antonia Słonimskog. Uz brojna istaknuta imena iz područja književnosti i umjetnosti, kavanu su ponajviše ipak ispunjavali 'obični' ljudi. Jednim dijelom to je zasluga kavane koja je popularizirala književnost, odnosno na neki način ju demokratizirala. Posjetitelji su u *Picadoru* mogli slušati recitacije svjetski poznatih imena poput Edgara A. Poea, Jeana Moréasa, Arthura Rimbauda, zatim klasike poljske književnosti Adama Mickiewicza, Cypriana Norwida, Stanisława Wyspianskog, ali i aktualne stihove svojih sugrađana.⁷⁹ Lechoń je rado recitirao stihove iz kasnije objavljene zbirke pjesama *Karmazynowy poemat*, Słonimski poemu *Czarna wiosna* i *Sonete*, Iwaszkiewicz stihove iz

⁷⁸ ibid, str. 99.

⁷⁹ ibid, str. 100.

zbirke *Oktostychy*.⁸⁰ Iwaszkiewicz ističe kako je publici jedna od omiljenijih pjesama bila *Kareta pocztowa* te da ju je morao izvoditi svake večeri bez obzira na promjene programa.⁸¹ Ovakav način interakcije publike i pjesnika bio je uobičajen u 19. stoljeću, uz jednu veliku i nezanemarivu iznimku – saloni su bili za odabranu manjinu s pozivnicom. Kavane, kao što je već više puta navedeno, dostupne su svima. U slučaju *Picadora* uz kupljenu ulaznicu svatko je mogao sudjelovati kao gledatelj u umjetničkoj produkciji, a duhovito napisani propisi posebno su naglasili financijsku dimenziju sudjelovanja. O popularnosti *Picadora* i pjesničkih večeri najbolje svjedoče riječi Słonimskog: „Ali zasluga i važnost *Picadora* - nije samo borba. Uveli smo potpuno pozitivne stvari. Promicali smo poeziju. Uveli smo konkretnost slike, istinu i moć riječi, protiv koje se položaj mladih pisaca toga vremena nije mogao suprotstaviti. Ljestvica zahtjeva izvanredno je rasla, štoviše - u toj uličnoj kavani uspjeli smo raspiriti entuzijazam za poeziju.“⁸²

Godine 1919., pjesnici su se preselili u Hotel Europa, odnosno u podrumsku prostoriju pod imenom *Jama*. Prostorija je ime dobila po prehrambenoj trgovini Jana Kubina koja se nalazila iznad, u prizemlju. Preseljenje je bilo motivirano željom za većim prostorom, *Picador* se pokazao izuzetno popularnim, ali malim mjestom u koji ne stane mnogo ljudi. Na novom mjestu su nastavili sa svojim nastupima pod starim imenom - *Picador*. Često bi im se pridružili i pjesnici iz futurističkog kluba *Czarna Latarnia*.⁸³ No, preseljenje se naposljetku pokazalo kao loša ideja. Naime, lokal nije imao dobru reputaciju među vladajućima. Čak su jednom prilikom zbog dojave o ilegalnoj trgovini oružjem i boljševičkim sastancima poslali vojsku da pretraži podrumске prostorije. Iako nisu našli ništa, prisutni su uhićeni zbog obitavanja u kavani u nedopuštenim satima. Drugi razlog neuspjeha je i gubitak starih gostiju. Pola godine kasnije prestali su s nastupima.

5.2. Slavna *Ziemiańska*

Ziemiańska je vjerojatno najvažnija varšavska književna kavana u međuraću, s obzirom na njezinu popularnost kod umjetnika i književnika različitih struja. Riječ je o kavani koja ima šest podružnica, no najpoznatija je ona pod imenom *Mala Ziemiańska*. Otvorena je 1918. u

⁸⁰ ibid, str. 100.

⁸¹ Iwaszkiewicz, J. u Mazowiecki, A.: *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 98.

⁸² Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 89.

⁸³ ibid, str. 206.-207.

ulici Mazowieckoj u Varšavi, odnosno na najpopularnijoj lokaciji u samom središtu grada. Bila je u blizini svih atraktivnih kulturno književnih mjesta, poput drugih književnih kavana (IPS i SiM), raznih društava, izdavačke kuće *Rój*, sveučilišta, Varšavskog društva znanosti, brojnih knjižara i antikvarijata i sl. Vlasnici Jan Skępski i Karol Albrecht, nadmašili su očekivanja Varšavljana u opremljenosti kavane finim zalogajima i napitcima, često pribavljajući nove okuse.⁸⁴ Tu je nastao izraz 'mala crna', odnosno 'pola crne'. Velika kava je naravno bila skroz puna, a mala do pola stoga je i prozvana 'pola crne'. Još jedna specifičnost *Ziemiańskiej* je ta da je kava posluživana u čašama, umjesto u šalicama. Treba dodati da nije nužno uvijek bila iznimne kvalitete. Poznati karikaturist Jerzy Szwejcer napisao je u svojim memoarima da je 'mala crna' u *Ziemiańskiej* više 'mala' nego 'crna'.⁸⁵

Gosti *Ziemiańskiej* običavali su sjediti za stolom odjeveni u kapute sa šeširima na glavi u skromno uređenoj sali u prizemlju. No, budući da je kavana od početka imala veliku popularnost, vlasnik se 1927. odlučio na proširenje. Tako je prizemlje kavane prošireno na dvije prostorije i ukrašeno hrastovom lamperijom, te uobičajenim za kavane brojnim ogledalima koja su vizualno povećavala prostor. Sala bliže ulazu i dalje je bila namijenjena prodaji slastica, dok je druga smještena u pozadini imala ulogu klasične kavane. Premda se novi prostor sada dičio i garderobom, ostao je običaj sjedenja sa šešikom, a kod nekih i u kaputu. Gornji kat ponovno je pripojen kavani, a na stepenicama koje vode do njega smjestio se slavni polukat (*półpięterko*) koji je smatran prestižnim mjestom.⁸⁶

Upravo zbog ovakve topografije stolova, hijerarhija u *Ziemiańskiej* znatno je izraženija u odnosu na druge kavane. Witold Gombrowicz je dao slikoviti prikaz takve hijerarhije zamišljajući višekatnu imaginarnu zgradu. On je u prizemlje smjestio mladež, početnike koji još nemaju pravo glasa, tzv. 'poluinteligenciju' i promatrače. Na prvom katu nalazili su se pjesnici proletarijata koji su se zanosili raznim dadaizmima, nadrealizmima, marksizmom, psihoanalizom i ostalim aktualnim temama, ali njihovo znanje o temi je zapravo bilo uistinu površno. Drugi kat sastojao se od poznatih autora, čiji je rad zamijećen, ali se još ne ubrajaju u slavne pisce. A na samom vrhu sjajio se stol Skamandrita pri kojim su sjedili velikani.⁸⁷ Iako *Ziemiańska* nije imala toliko katova podjela se, doduše pojednostavljena, može

⁸⁴ ibid, str. 120.

⁸⁵ http://weekend.gazeta.pl/weekend/1,152121,16128958,Kawa_jako_wyznacznik_statusu_Ulubiony_napoj_wszystkich.html (25.01.2019.)

⁸⁶ Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 124.-126.

⁸⁷ Gombrowicz, W., u: Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 133.-134.

primijeniti. Oni koji su nešto značili u svijetu umjetnosti obično su imali rezervirana bolja mjesta. Naravno, na najprestižnijem mjestu sjedili su Skamandriti, njihovo mjesto na slavnim *pólpięterku* čak se razlikovao i znatno kvalitetnijim stolom izrađenim od masivnog hrastovog drveta. A sa slavnog polukata, iz udobnih fotelja i kauča, imali su pregled nad cijelom kavanom. Stolovi u ostatku kavane bili su znatno manji, okrugli ili četvrtasti.⁸⁸ Zvijezda stola bio je Mieczysław Grydzewski, urednik časopisa *Skamander* i *Wiadomości Literackie*. Iako okolnim promatračima nije bio posebno zanimljiv, nedvojbeno je bio velika i uvažena ličnost.⁸⁹ Reglementacija pristupa ovdje je bila velika, a 'čuvar' slavnog stola, Jan Lechoń, navodno je bio rigorozan u svojoj zadaći. Koliko su bili ekskluzivni najbolje govori činjenica da su vrlo brzo stekli naziv „književna mafija“.⁹⁰ Mnogi su vjerovali da njihov stol ima moć uzdignuti ili srušiti nečiju karijeru, te da oni biraju koja će djela biti čitana ili koje će predstave pokupiti ovacije. Te teze potvrđuje nam i Irena Parandowska: „Pripadnost tome mjestu mladom piscu otvara vrata književnih časopisa i izdavačkih kuća. Poznata je ekskluzivnost tog stola.“⁹¹ U jednu ruku to je bilo točno, budući da je stol objedinjavao urednike nekoliko poznatih varšavskih časopisa. Skamandritima se često predbacivao i snobizam jer su u svoje društvo primali ljude zvučnog imena ili utjecajnog položaja, bez obzira na njihove sposobnosti. S druge strane, treba imati na umu da oni koji su najžustrije pisali o Skamandritima su bili upravo oni koji nisu dobili priželjkivano mjesto za njihovim stolom, te je njihova kritika vjerojatno dijelom motivirana zavišću. Stoga možemo zaključiti da su putem časopisa i popularnosti koju su uživali nedvojbeno pridonosili oblikovanju književno-umjetničke misli, ali pridodavati im moć 'mafije' koja vuče sve konce u najmanju je ruku preuveličavanje.

Malo žena je bilo dobrodošlo za glavnim stolom, a one rijetke koje su imale tu čast pripadale su samom vrhu svojih umjetničkih i književnih pravaca, a uz to su morale imati izvanredne društvene sposobnosti i smisao za humor. To je pošlo za rukom „prvoj dami poljske satire“⁹² Magdaleni Samozwaniec, pjesnikinji Mariji Pawlikowskoj-Jasnorzewskoj, ranije spomenutoj Mariji Morskoj, spisateljici Ireni Krzywickoj, te slavnim filmskim i

⁸⁸ ibid, str. 137.-138.

⁸⁹ ibid, str. 142.

⁹⁰ ibid, str. 148.

⁹¹ Parandowska, I., u: Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 149.

⁹² https://pl.wikipedia.org/wiki/Magdalena_Samozwaniec (26.02.2019.)

kabaretskim glumicama.⁹³ Značaj i nedostupnost slavnog stola Krzywicka dočarava opisujući svoj prvi posjet kavani.

„U slavnoj slastičarni *Ziemiańska* u Mazowieckoj ulici nalazio se magični polukat, na kojem se smjestio samo jedan stol za kojim su sjedili pjesnici Skamandra i druge poznate ličnosti iz umjetničkog svijeta. Koliko puta sam maštala o tom stolu pjesnika. Već sam malo pisala i objavljivala, ali tamo nisam imala pristup. Stol je bio ekskluzivan, a funkciju čuvara, nečuvano strogo, vršio je Lechoń, tjerajući sve nepoželjne svojim ubojitim šalama. „Idemo li na polukat?“ – upitao je Boy dok smo ulazili u slastičarnu. Što biste odgovorili kad bi vas pitali želite li pobijediti na lutriji? Bar jednom naći se u društvu tih šarmantnih ljudi, smijati se njihovim šalama (svi su bili očaravajuće duhoviti). Društvo Boya za mene je bila ulaznica.“⁹⁴

Iz citata vidimo da je Krzywicka bila u društvu Boya Żeleńskog, te da je zbog njegova pristustva pozvana u elitno društvo. Zanimljivo je što je Boy smatrao da poziv za stol Skamandrita može zahvaliti Krzywickoj budući da je ona bila suradnica časopisa *Wiadomości literackie*.

Jedan od rijetkih koji je imao čast sjediti za ovim stolom premda nije napisao ni jedan stih, svakako je kavanska ikona Franciszek Fiszer. Iako je bio filozof, erudit i stručnjak za umjetnost, čije stvaralaštvo nije ostavilo traga na papiru, njegova umjetnost više se ogledala u stilu bivanja, anegdota i rasprava kojima se bavilo društvo *Ziemiańskie*. Druga omiljena kavanska ličnost je A. Słonimski koji nedvojbeno zaslužuje status veterana kavane. To potvrđuje Artur Międzyrzecki ističući da je njegov stol bio ekvivalent dnevnim novinama. Navodi kako je Słonimski u kavanu uvijek dolazio u određeno vrijeme. Obično je nosio bilješke na kojima je imao zapisane dosjetke ili dogodovštine.⁹⁵

Brojni novinari iz uglednih književnih časopisa, urednici ali i cijele redakcije, imali su svoja mjesta u *Ziemiańskoj*. Satirični časopis *Cyrulik Warszawski* čiji je glavni urednik bio Jan Lechoń imao je stalni stol na *półpięterku*. Kasnije će taj stol biti poznat kao stol Skamandrita. Članovi časopisa *Kwadryga* također su obitavali tamo. Urednik časopisa *Pani*, otišao je korak dalje, te je gotovo sve uredničke poslove obavljao u kavani, tu se sastajao s piscima i

⁹³ Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 142.

⁹⁴<https://niezlasztuka.net/o-sztuce/mala-ziemiaska-kultowa-kawiarnia-literacka-i-miejsce-spotkan-skamandrytow/?fbclid=IwAR00wlrUXdhflFajJfFKab2dZACo4GaECDRnMB21NKgYRHp-iJ3fQGCQMZg> (26.02.2019.)

⁹⁵http://weekend.gazeta.pl/weekend/1,152121,16128958,Kawa_jako_wyznacznik_statusu_Ulubiony_napoj_wszystkich.html (25.01.2019.)

urednicima, isplaćivao honorare, dogovarao rokove publikacije i sl. Također, važno je napomenuti da je u *Ziemiańskiej* osnovan književni časopis *Wiadomości literackie* na čelu s M. Grydzewskim i Antoni Bormanom.⁹⁶

Gosti kavane poglavito su bili predstavnici suvremene književnosti, pripadnici skupine Skamander, no bilo je i mladopoljskih pisaca (Stefan Żeromski, Leśmian, Boy Żeleński, Waclaw Berent) što je posebno pridonijelo osebnosti kavane. Uz književnike, najveću skupinu posjetitelja činili su likovni umjetnici. Nerijetko bi se za jednim stolom skupljali pripadnici posve suprotnih umjetničkih pravaca; od naturalizma do apstrakcionizma. Među njima najučestaliji su bili Kazimierz Lasocki (popularni slikar krava), Kamil Witkowski (predstavnik poljskih kubista) i Feliks Jabłczyński (grafičar, koji je uživao veliku popularnost u *Ziemiańskiej*). Za slikarskim stolom stalni gosti su bili Stanisław Rzecki, kipar Henryk Kuna, Tadeusz Breyer, Waclaw Borowski, a rado im se pridruživao i Franciszek Fiszer i Izabela Gelbard. Zbog navodnih afera Izabela G. bila je predmet brojnih kavanskih tračeva kojima vjerojatno nije pomoglo što ju je Stanisław Ignacy Witkiewicz utjelovio u liku Helle Bertz u romanu *Pożegnanie jesieni*. Naime, Izabelin prvi muž zvao se Aleksander Hertz stoga je nedvojbeno da je riječ upravo o njoj.⁹⁷

U prizemlju kavane od 1933. stalni gost jednog od stolova bio je Witold Gombrowicz. Gombrowicz je počeo posjećivati kavane nakon objave njegovog prvog djela *Pamiętnika z okresu dojrzewania* (1933.) Kasnije je izjavio da „kavana može postati ovisnost poput votke. Za vjernog posjetitelja nedolazak u kavanu u određeno vrijeme znači oboljeti.”⁹⁸ S obzirom da je bio svjestan svoje vrijednosti, pogađala ga je pozicija u prizemlju, daleko od stola Skamandrita, što je i sam priznao nekoliko godina kasnije. Za njegovim stolom najčešće su sjedili Jerzy Andrzejewski, Stefan Otwinowski, Zuzanna Ginczanka, Adolf Rudnicki, Jan Śpiewak i brojni drugi. Za Gombrowiczevim stolom ulogu kontrolora pristupa imao je Stefan Otwinowski, on je birao tko zaslužuje biti u njihovu društvu. Gombrowiczu nije trebalo dugo vremena da stekne status „kavanskog demona.”⁹⁹ Slavni pisac imao je tendenciju namjerno provocirati svoje sugovornike, ispitivao je granice njihove emocionalne osjetljivosti, postavljao im vrlo ponižavajuća osobna pitanja kojima je iskušavao njihov imunitet na

⁹⁶ Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 137.

⁹⁷ *ibid*, str. 135.-136.

⁹⁸ Gombrowicz, W., u: Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 151.

⁹⁹ Hertz, P., u: Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 155.

drskost. Sam Gombrowicz izjavio je da diskutira iz zabave, iz sporta, te da pri tome pogotovo uživa kada primijeti da netko zagriženo zagovara stavove o kojima ne zna mnogo. Za njega je to bila igra mačke i miša.¹⁰⁰

U sklopu *Ziemiańska* nalazio se i mali vrt koji je bio omiljeno mjesto 'velike petorke' iz pjesničke skupine Skamander, kojima su se rado pridruživali Bruno Winawer, Gucio Zmigryder (urednik časopisa *Pani*), brojni slikari, pa čak i Żeromski koji pripada mladopoljskim piscima. U vrtu su često znali igrati improviziranu igru „*w pamiętanie*”¹⁰¹ koja je bila rezervirana samo za njih. Za stolom za kojim su igrali sjedili su samo igrači, dakle nije bilo promatrača ni navijača. Igra se sastojala od pitanja koja bi napisali sami igrači na komadiće papira. Obično bi odabrali jedan roman na temelju kojeg bi taj dan, odnosno za tu igru smišljali pitanja. Pitanja nisu bila nimalo laka, često puta ni autori tih djela ne bi uspjeli smjestiti zadano pitanje u određeno poglavlje, što je bio cilj igre. Radilo se o izvrsnom poznavanju djela sve do najmanjih pojedinosti, bilo da se radi o krajoliku, odjeći ili o nekoj izreci. Kao predmet igre omiljena djela bila su *Pan Tadeusz*, *Beniowski*, *Lalka* ili *Popioły*.¹⁰² Odgovori su zahtijevali precizno smještanje u radnju, naravno, konzultacije s knjigom u vrijeme igre nisu bile dozvoljene. Čak su si dodjeljivali i ocjene za odgovore.

Ranije je istaknuto kako je za kavane 20. stoljeća karakteristična suradnja više umjetnika, pa tako ni *Ziemiańska* ne odskaje od tog pravila. Za razbijanje monotonije njezinih zidova zaslužni su, među ostalim, Tadeusz Gronowski i Jerzy Szwajcer -Jotes. Gronowski je jedan od kreatora poljskog modernog postera stoga ne čudi da je uživao veliku popularnost među grafičarima, slikarima i arhitektima onodobne Varšave. Svi su htjeli njegove ilustracije na koricama knjiga i plakatima. *Ziemiańsku* je ukrao crtežom velike šalice crne kave pored koje je lijepio prave predmete, mnogima neizostavne uz kavu – žličicu, pepeljaru, kutiju cigareta i šibice.¹⁰³ Druga i značajnija slika je panorama *Mala Ziemiańska* koju je nacrtao slavni karikaturist i grafičar, Jerzy Szwajcer – Jotes. Panorama je rađena u dvije etape, prva slika veličine dva i pol kvadratna metra nastala je 1929., a obuhvaćala je oko stotinjak stalnih gostiju. Godinu dana kasnije (1930.) nastaje drugi dio panorame, koji u sličnim dimenzijama oslikava još 150 uvaženih posjetitelja. Obje panorame prikazuju

¹⁰⁰ Gombrowicz, W., u: Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 155.

¹⁰¹ Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 128.

¹⁰² Brodzki, J., u: Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 128.

¹⁰³ Mazowiecki, A., *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook, str. 134.-135.

varšavsku kremu društva. Pri tome ne mislimo samo na pripadnike umjetničko književnog miljea nego i na osobe drugih intelektualnih zanimanja poput pravnika, liječnika, inženjera. Tako su se na velikoj panorami uz najveća imena iz kulture onog vremena našli i obični promatrači.¹⁰⁴

Ziemiańska je dugo odolijevala ratnim razaranjima i opstala sve do pada Varšavskog ustanka kada ju je zahvatio požar nakon čega je i srušena 1946. godine. Tijekom Drugog svjetskog rata nije više bilo slavnog stola na polukatu, kao niti velikih imena poljske književnosti i umjetnosti. No, unatoč tome kavana je nastavila s radom i ugošćavala sve one željne kave i dobre slastice. U sali na katu čak su bile organizirane umjetničke večeri.

¹⁰⁴ *ibid*, str. 158.

6. ZAKLJUČAK

Ispijanje kave jedna je od civilizacijskih i društvenih vrijednosti u većini europskih zemalja uključujući i Poljsku. Kavane su pružale mogućnost razgovora kako prijatelja tako i šireg kruga posjetitelja i time pogodovale integraciji različitih grupa ljudi, te su već u vrijeme kralja Stanislawa Augusta postale omiljeno mjesto među svim društvenim slojevima. Posjećivalo ih se radi druženja, razgovora i dobrog razgovora. Promatramo li različite uloge koje su kavane ispunjavale tijekom vremena zamijetit ćemo kako oduvijek odišu određenim buntom. Kroz povijest su više puta predstavljale utočište pripadnicima opozicije i konspirativnim težnjama, a i prvi pjesnički turniri iz 18. stoljeća potaknuti su, među ostalim, željom za ispravljanjem nepravde nanesene ženama. Proces demokratizacije poljskog društva i društvena mobilnost pospješili su razvoj kavana u 19. stoljeću, a pojava građanske inteligencije potakla je razvoj novih običaja, posebice u urbanim sredinama. Mnogim književnicima i ljubiteljima umjetnosti kavana je postala 'dnevni boravak' u kojem su mogli iz razgovora ili časopisa doznati aktualnosti iz svih relevantnih područja, porazgovarati s istomišljenicima ili se upustiti u raspravu s pripadnicima različitih umjetničkih struja. Na prijelomu 19. i 20. stoljeća umjetnici Mlade Poljske dodatno su popularizirali kavanu kao mjesto okupljanja s ciljem razmjene ideja, raspravama o književnosti i umjetnosti, te općenito razgovora o višim temama. Uključivši umjetnike raznih grana (likovne umjetnike, grafičare, glazbenike, glumce) u procese stvaranja, proširili su značaj kavane i dodali joj notu interdisciplinarnosti (i tijekom 19. stoljeća su glazbenici i pjesnici nastupali u kavanama, no ne u ovom obliku). A upravo je interdisciplinarnost jedna od karakteristika kojom se književne kavane 20. stoljeća razlikuju od prijašnjih. Činjenica da u modernizmu umjetnik ima gotovo status zvijezde omogućava nam da sagledamo konstrukciju kavane kroz teatralni aspekt. Tako u svakoj kavani imamo 'glavnu zvijezdu' koja oko sebe okuplja druge umjetnike, te oni dominiraju pojedinom književnom kavanom i najčešće su, bilo da imaju zasebnu prostoriju ili samo stol, odvojeni od ostatka šire publike. Prisutnost šire publike, posebice u međuraću, važan je element u osnaživanju pjesnikove popularnosti u društvu.

Književna razmjena kakva se oblikovala u kavani nedvojbeno je potaknula i inspirirala brojna književna djela, poput romana *Próchno* Wacława Berenta ili drama Jana Kisielewskog. Kavanu i ozračje kakvo je u njoj vladalo možemo dovesti u doticaj s književnosti tog razdoblja, i prema nastanku, građi ali strukturalnim karakteristikama. Budući da do polovice 20. stoljeća dominira poezija i kraće književne forme (crtice, feljtoni, jednočinke, aforizmi)

čije karakteristike (skokovitost, kratkoća, fragmentarnost, intenzitet trenutka) asociraju na osebniju atmosferu kavane u kojoj su književnici tog vremena obitali i crpili inspiraciju. Svojom snažnom integracijskom funkcijom koju u prvom redu duguje neformalnoj i opuštenoj atmosferi, kavana je bila plodno tlo za sklapanje raznih suradnji. Olakšala je kontakt pisaca s urednicima književnih časopisa i izdavačima. Okupila je pisce sličnih uvjerenja i umjetničkih težnji na jednom mjestu. To je rezultiralo nekolicinom manifesta 20. stoljeća koji su napisani upravo za kavanskim stolom. Suradnjom umjetnika nastali su brojni kabareti, poput *Zielonego Balonika* i *Momusa* koji će kasnije imati značajan utjecaj na kazalište. Oformljena je pjesnička skupina Skamander koja je svojim nastupima u kavani uspjela popularizirati poeziju i približiti ju publici. Književni časopisi (*Wiadomości literackie*, *Życie*) koji su utjecali na oblikovanje poljske književne svijesti također su dio takve književne razmjene koja je imala svoje mjesto u kavani.

Važno je naglasiti da kavane nisu ozbiljna mjesta na kojima su svakodnevno nastajali manifesti, pisali se veliki književni naslovi niti kreirale umjetničke grupe. Svakako treba imati na umu da su književne kavane, iako imaju svoja pravila i dinamiku, ipak mjesta slobode, neformalnog druženja, žučnih rasprava, ali i vrlo duhovitih razgovora punih internih šala i aluzija koje razumiju samo upućeni. No, upravo su iz takvih opuštenih i poluozbiljnih situacija nastale ideje koje su rezultirale novim pravcima u književnosti i umjetnosti. Stoga je teško zamisliti kako bi izgledala poljska književnost (i umjetnost) prve polovice 20. stoljeća da nije bilo druženja i suradnji nastalih upravo u kavanama.

7. LITERATURA

Knjige:

Baranowski, Bohdan, *Polska karczma, restauracja, kawiarnia*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław, 1979.

Kaleta, Roman, *Kawiarnie*, u: Słownik literatury polskiego oświecenia, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław, 1996., str. 208.-211.

Kanarek, Romuald, *Kawiarnia literacka*, u: Słownik literatury polskiej XIX wieku, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław, 1991., str. 405.-407.

Malić, Zdravko, *Iz povijesti poljske književnosti*, Hrvatsko filološko društvo, Biblioteka književna smotra, Zagreb, 2004.

Mazowiecki, Z. Andzej, *Warszawskie kawiarnie literackie*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa, 2013., ebook (Konwersja publikacji do wersji elektronicznej, Publio)

Michałowska, Helena, *Salony artystyczno-literackie w Warszawie 1832-1860*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1974.

Stradecki, Janusz, *W kręgu Skamandra*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1977.

Taborski, Roman, *Życie literackie młodopolskiej Warszawy*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, 1974.

Weiss, Tomasz, *Legenda i prawda Zielonego Balonika*, Wydawnictwo Literackie, Krakow, 1976.

Wyka, Kazimierz, *Charakterystyka okresu Młodej Polski*, u: Literatura okresu Młodej Polski, Tom I, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1968.

Žmegač, Viktor, *Bečka moderna*, Matica hrvatska, Zagreb, 2012.

Internetski izvori:

[https://pl.wikipedia.org/wiki/Kawa_\(komedia\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Kawa_(komedia)) (14.01.2019.)

<https://wiadomosci.onet.pl/kiosk/kawa-na-sposob-polski/y53d5> (17.01.2019.)

http://journal.media-culture.org.au/index.php/mcjournal/article/view/459?fbclid=IwAR1UH5J354faQSJTzHqUcpiDOvHK-6Q5n8_wjJBURc45dRSptxkPm-zZc (15.01.2019.)

http://weekend.gazeta.pl/weekend/1,152121,16128958,Kawa_jako_wyznacznik_statusu_Ulubiony_napoj_wszystkich.html (17.01.2019.)

https://archive.org/stream/echaprzyszocisz00kraugoog/echaprzyszocisz00kraugoog_djvu.txt (15.01.2019)

<http://www.obliczakultury.pl/publicystyka/biografie/2586-jadwiga-luszczewska-biografia> (6.02.2019.)

file:///C:/Users/v/Downloads/teka_43_2015_08_przegen2.pdf (5.02.2019.)

http://lovekrakow.pl/aktualnosci/jak-kawiarnie-ksztaltowaly-historie-krakowa_8224.html (9.02.2019.)

<http://jamamichalika.pl/historia-2/> (9.02.2019.)

https://pl.wikipedia.org/wiki/Jama_Michalika (10.02.2019.)

<https://verbumnapolu.files.wordpress.com/2015/04/krakc3b3w-z-nutkc485-dekadencji-nonszalancki-paon.pdf?fbclid=IwAR0X0LWOI5da6MEqSH6hTXwiJISnSiaAa46iDkmPCcQjPCGDT8RdluMKuSQ> (8.02.2019.)

<http://www.jpilsudski.org/artykuly-ii-rzeczpospolita-dwudziestolecie-miedzywojnie/kultura-sztuka-literatura/item/1292-pierwszy-zbiorowy-wybuch-smiechu-zielony-balonik-narodziny-polskiego-kabaretu> (7.02.2019.)

<https://muzea.malopolska.pl/czy-wiesz-ze/-/a/10191/legenda-%E2%80%9Ezielonego-balonika%E2%80%9D> (7.02.2019.)

<file:///C:/Users/v/Downloads/B.-Ma%C5%82kiewicz-Paon-pierwsza-kawiarnia-artystyczna-M%C5%82odej-Polski.pdf> (7.02.2019.)

[https://pl.wikipedia.org/wiki/Momus_\(kabaret\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Momus_(kabaret)) (20.02.2019.)

<https://niezlasztuka.net/o-sztuce/mala-ziemianska-kultowa-kawiarnia-literacka-i-miejsce-spotkan->

[skamandrytow/?fbclid=IwAR00wIrUXdhfIFajJfFKab2dZACo4GaECDRnMB21NKgYRHpiJ3fQGCQMZg](https://www.facebook.com/skamandrytow/?fbclid=IwAR00wIrUXdhfIFajJfFKab2dZACo4GaECDRnMB21NKgYRHpiJ3fQGCQMZg) (26.02.2019.)

[https://pl.wikipedia.org/wiki/Magdalen Samozwaniec](https://pl.wikipedia.org/wiki/Magdalen%C3%A4_Samozwaniec) (26.02.2019.)

<http://www.eduteka.pl/doc/walka-z-szatanem-trylogia-s-zeromskiego> (15.05.2019.)

<https://culture.pl/pl/tworca/waclaw-berent> (16.05.2019.)